

דמוקרטיה היברידית: טכנולוגיה אינטרנטית בשירות הדמוקרטיה

שאל שארף*

הדמוקרטיה הפרלמנטרית מבוססת על ההנחה כי בשל גודלה של המדינה המודרנית וריבוי ההחלטות הפוליטיות, ההכרעות תתקבלנה באמצעות נציגים שייבחרו לפרלמנט על ידי הציבור. המאמר בוחן הנחה זו באמצעות דיון בתחום הטלדמוקרטיה (E-democracy IX teledemocracy, cyberdemocracy), המכונה במאמר "הדמוקרטיה הטכנולוגית". המטרה הראשונה של המאמר היא לבחון כיצד ניצול הטכנולוגיה האינטרנטית מסייע לפתרון האתגרים הטכניים הטמונים בהפקת הבחירות לפרלמנט – ובתורו עשוי אולי לתרום להגדלת המוטיבציה האזרחית ליטול חלק גם בהליך הצבעה אזרחית ישירה על חקיקה. המטרה השנייה היא דיון בעלות ובתועלת המופקים מהגדלת היקף המעורבות האזרחית בשל השימוש באמצעים הטכנולוגיים במשטר הפרלמנטרי. החידוש במאמר הוא כי במסגרת הדמוקרטיה הטכנולוגית, שבה הטכנולוגיה האינטרנטית מנוצלת להגדלת היקף המעורבות האזרחית בהצבעה לפרלמנט ובהליך החקיקה, התועלת עולה על העלות. מסקנה הנובעת מתוך הדיון ביתרונות ובחסרונות של הדמוקרטיה הטכנולוגית היא כי הפתרונות המוצעים עשויים להקהות במידה ניכרת את השפעת הקשיים והאתגרים השונים, בעוד שהתועלת לדמוקרטיזציה של המשטר הפוליטי נשארת על כנה. תוצר לוואי של המאמר הוא הצעה למודל משטרי המתאפיין בהכלאת המעורבות האזרחית בפעילות הפרלמנט, המכונה "דמוקרטיה היברידית", אשר לפיה המעורבות האזרחית בהליך החקיקה היא חלק אינטגרלי של המשטר הפרלמנטרי ולא סרח עודף.

* ד"ר למשפטים. מרצה במרכז האקדמי פרס ברחובות. תודה לחברי מערכת "מעשי משפט" על השיח הפורה ועל הערותיהם המעולות והמועילות למאמר זה.

מבוא

עולמנו עשיר באמצעים טכנולוגיים המפְּרִים את המנגנונים השונים בתחומים מגוונים, כגון עסקים, תקשורת, רפואה, תרבות הפנאי ועוד. כך למשל, כרך זה מציג בהרחבה כי גם המקצוע המשפטי נהנה מההתפתחות האינטרנטית, בעיקר בשיטת העבודה של עורכי הדין – בתחום הליגלטק, והשפעה זו לא פסחה אף על המגזר הציבורי, המעמיד לטובת האזרחים מערך של שירותים אינטרנטיים רבים. אולם בתחום ההליך הדמוקרטי, בין בהצבעה לנציגים בפרלמנט ובין במעורבות בהליך החקיקה עצמו, השימוש באמצעים הללו כמעט אינו בנמצא למרות התועלת הרבה שניתן להפיק מהם.¹

הדמוקרטיה הפרלמנטרית מבוססת על הנחות מוצא אחדות: הנחה ראשונה היא הנחת המחלוקת הקיימת בכל מסגרת פוליטית. בכל יחידה פוליטית קיימות דעות שונות בדבר ההסדר הראוי בעניינים רבים, בלי שיהיה אפשר להצביע על צדקתה של דעה אחת ועל כישלונן של אחרות. הנחה שנייה היא שבנסיבות אלה עקרון הצדק שצריך לשלוט הוא עקרון ההכרעה הדמוקרטית, ושתפיסה ראויה של דמוקרטיה מחייבת כי הכרעות תתקבלנה בידי רוב הציבור. הנחה שלישית היא כי בשל גודלה של המדינה המודרנית וריבוי ההחלטות הפוליטיות, ההכרעות תתקבלנה באמצעות נציגים שייבחרו לפרלמנט על ידי הציבור. המטרה המרכזית של המאמר היא בחינת ההנחה השלישית באמצעות דיון בתחום הטלדמוקרטיה (teledemocracy, cyberdemocracy או E-democracy), שאותו אכנה "הדמוקרטיה הטכנולוגית". הדיון ייערך ביחס ליישום הדמוקרטיה הטכנולוגית בהליך ההצבעה לפרלמנט וביחס להליך חקיקה במשאל עם (להלן: חקיקה ישירה).

הפקת הבחירות לפרלמנט אינה דבר של מה בכך.² האתגר הטכני בהפקת הצבעה דמוקרטית מהווה אף טענת נגד פופולרית כנגד עריכת משאלי עם אף מצד התומכים בדמוקרטיה הישירה ברמה העקרונית.³

המטרה הראשונה של המאמר היא לבחון כיצד ניצול הטכנולוגיה האינטרנטית מסייע לפתרון הקשיים הטכניים הללו – ובתורו עשוי אולי לתרום להגדלת המוטיבציה האזרחית ליטול חלק בהליכים דמוקרטיים, הן בהליך הבחירות לפרלמנט והן בהליך הצבעה אזרחית ישירה על חקיקה. המטרה השנייה היא דיון בעלות ובתועלת המופקים מהגדלת היקף המעורבות האזרחית בשל השימוש באמצעים טכנולוגיים במשטר הפרלמנטרי. הדמוקרטיה הטכנולוגית מציעה פלטפורמה אינטרנטית המנגישה את ההליך הפוליטי לאזרחים. בעקבות כך היא נדרשת להתמודד עם שני סוגי חסרונות מרכזיים: סוג ראשון אלו חסרונות "הטבע האנושי" הנובעים מהרחבת המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי. סוג שני של חסרונות מבוסס על השימוש באמצעים טכנולוגיים לטובת ההליך הדמוקרטי, הנחשף בשל כך למניפולציות העלולות לפגום בו. במסגרת המאמר אציג חסרונות אלו, ואציע מענה עליהם.

החידוש במאמר הוא כי במסגרת הדמוקרטיה הטכנולוגית, שהטכנולוגיה האינטרנטית מנוצלת בה להגדלת היקף המעורבות האזרחית בהצבעה לפרלמנט ובהליך חקיקה ישירה, התועלת עולה על העלות. זו מסקנה הנובעת מתוך הדיון ביתרונות ובחסרונות

של הדמוקרטיה הטכנולוגית, שממנו עולה כי הפתרונות המוצעים עשויים להקהות במידה ניכרת את השפעת הקשיים והאתגרים השונים, בעוד שהתועלת לדמוקרטיזציה של המשטר הפוליטי נשארת על כנה. תוצר לוואי של המאמר הוא הצעה למודל משטרי המתאפיין בהכלאת המעורבות האזרחית בפעילות הפרלמנט, המכונה "דמוקרטיה היברידית", ולפיה המעורבות האזרחית בהליך החקיקה היא חלק אינטגרלי של המשטר הפרלמנטרי ולא סרח עורף.

המאמר מתחלק לשלושה חלקים מרכזיים: החלק הראשון מתאר את הדמוקרטיה הטכנולוגית בתור מערך טכנולוגי העומד לרשות האזרח במסגרת הליך הבחירות לפרלמנט ובהליך הפוליטי בכללותו, ומפרט בקצרה את יתרונותיו וחסרונותיו של השימוש באמצעים טכנולוגיים בהליכים אלו. המסקנה מחלק זה היא שהדמוקרטיה הטכנולוגית מגישה באופן ניכר את ההליך הפוליטי לציבור האזרחים ובכך מרחיבה את המעורבות האזרחית בהפקת התוצרים הפוליטיים במדינה, אולם טומנת בחובה חששות מפני התנהלות אנושית קלוקלת – ברמות שיח פוליטי רדוד, חוסר סולידריות, אלימות בדיון הפוליטי ואימפוטנציה דמוקרטית – העשויה לפגום באטרקטיביות של הדמוקרטיה הטכנולוגית. כמענה לחששות אלו, החלק השני של המאמר מתמקד בהשפעה ההדדית שיש בין המשטר הפרלמנטרי לבין המעורבות האזרחית הישירה בהליך הפוליטי. דיון זה כולל את האפשרות כי במאפייני המשטר הפרלמנטרי יש כדי לרכך את ההתנהלות האזרחית בהליך הפוליטי, וכן ליתרונות שהמעורבות האזרחית מקנה למשטר הפרלמנטרי. דיון זה מתכנס לחלק השלישי, המציג את רעיון "הדמוקרטיה ההיברידית" – מודל שלפיו הדמוקרטיה הטכנולוגית אינה מתמצית רק בהנגשה לציבור את הליך הבחירות לפרלמנט ובמעורבות אזרחית בעיצוב הסוגיות הפוליטיות המצויות בסדר היום בפרלמנט, אלא במסגרת פוליטית שבה הדמוקרטיה הפרלמנטרית והמעורבות האזרחית, מבוססת דמוקרטיה טכנולוגית, אינן סותרות זו את זו ואף אינן עומדות כשלעצמן תוך יחסים סימביוטיים, אלא מאוחדות כדי שיטה אידיאלית אחת.

א. דמוקרטיה פוגשת טכנולוגיה אינטרנטית

ההליך הדמוקרטי מורכב משלושה חלקים מרכזיים: טרם ההצבעה, ההצבעה – הנחשבת לשיאו של ההליך – וספירת הקולות. ההצבעה הקלאסית, באמצעות קלפיות, מתמודדת עם חסרונות מספר הפוגמים ביעילותה ובמהימנותה. כך, למשל, אי-נגישות הבוחרים הפוטנציאליים לקלפי בשל מרחק רב או מידע לקוי לגבי מיקומם; מוטיבציית הצבעה ירודה בעקבות המתנה מרובה או חשש מחשיפה; גם לאחר ההצבעה, הספירה הידנית מתמודדת עם אתגרים: ספירת קולות לקויה, או פסילת קולות בשל פגמים אובייקטיביים, או בשל התערבות פסולה בקביעת איכותם. פגמים אלו מתווספים לעלויות הרבות הכרוכות בהפקת מערך הקלפיות, הן בפן הלוגיסטי להעמדתו ולהנגשתו, הן בפן משאבי האנוש להפעלתו ולתחזוקו.⁴ בעבר היו ההצבעה הקלאסית והספירה הידנית מחויבות המציאות בתור אמצעים יחידניים להבעת העמדה הפוליטית של הציבור. כיום, הטכנולוגיה

האינטרנטית מעמידה אפשרות חלופית להליך הדמוקרטי בכללותו – מהדיון הפוליטי המקדים, דרך אופן ההצבעה ועד לספירת הקולות שלאחריה – המכונה "דמוקרטיה טכנולוגית".

רעיון השימוש בטכנולוגיה לפיתוח המערך הדמוקרטי אינו חדש. כבר בתחילת שנות התשעים של המאה העשרים הועלו רעיונות לשימוש בטכנולוגיה טלקומוניקטיבית, כך שהמצביעים ישתמשו בטלפונים, בפקסים ובמחשבים כדי לקבל מידע על מושא ההצבעה בבחירות. כיום, אף יותר מבעבר, הטכנולוגיה האינטרנטית הנגישה כמעט בכל מחשב ביתי והזמינה כמעט בכל מכשיר סלולרי ("טלפון חכם") הגדילה במידה ניכרת את מידת מעורבותו של האזרח בשיח הפוליטי, דרך הרשתות החברתיות או ערוצי התקשורת האינטרנטיים. לפיכך, יש לבחון את האפשרות לשכלול מערך הקשרים שבין האזרח לשלטון כאשר הדבר נוגע לבחירות לפרלמנט, ואף להליך חקיקה ישירה. אפשרות חלופית זו נדרשת תחילה להגדרה, ולאחר מכן לבחינת יתרונותיה וחסרונותיה ביחס למטרות המתבקשות מההליך הדמוקרטי. הסעיף הראשון בפרק זה מגדיר בקצרה מהי "דמוקרטיה טכנולוגית" ומתאר את מאפייניה, הסעיף השני מפרט את היתרונות ואת החסרונות שבה.

1. דמוקרטיה טכנולוגית – הגדרה

דמוקרטיה טכנולוגית היא מונח רחב לשימוש ולניצול האמצעים הטכנולוגיים ממרחק לטובת מעורבות אזרחית בהליך הדמוקרטי בכללותו, החל מקבלת מידע בנוגע לנושא או למועמד מושא ההצבעה, דרך השיח והדיון טרם ההכרעה, ועד להצבעה עצמה. לעומת רעיון הדמוקרטיה הטכנולוגית, השיטה המסורתית בהליך הדמוקרטי היא לרוב חד-כיוונית. המתמודדים מציגים את מרכולתם האידיאולוגית באמצעות כלי התקשורת הקלאסיים (עיתונות, רדיו וטלוויזיה), ובהתאם לכך האזרחים מצביעים בקלפיות המוצבות ברחבי המדינה. האינטראקטיביות הפוליטית היחידה המוכרת בשיטה המסורתית היא כזו שבה המועמד או נציגיו נפגשים פנים אל פנים עם קהל המצביעים בחוגי בית, או במקרים נדירים במרחבים ציבוריים, כמו הדוגמה המפורסמת של פינת הנואמים ('Speakers Corner') הנמצאת בפינה הצפון-מזרחית של הייד פארק שבלונדון. גם הדיון והשיח הפוליטיים שבין המצביעים עצמם מתנהל בצורה פרונטלית בלבד, במסגרות מקומיות קטנות, שהמסרים והתובנות בנוגע לנושא או למועמד העומד להצבעה מועברים בהן. המהפכה הדיגיטלית, המכונה גם מהפכת המידע, החלה באמצע המאה העשרים וסימנה את תחילתו של עידן המידע. מוקד המהפכה הוא השימוש הנרחב באמצעים טכנולוגיים המנגישים את המידע לכל דורש.⁵ הטכנולוגיה האינטרנטית, המהווה את שיאה של המהפכה הדיגיטלית, התפתחה בתחילת שנות התשעים ושודרגה לאין ערוך בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת, והרחיבה במידה ניכרת, בין השאר, גם את המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי.⁶

סטיבן קולמן, מבולטי החוקרים שבתחום זה, מציין שלושה יישומים טכנולוגיים, המאפיינים סוגי מעורבות שונים במסגרת דמוקרטית, שהפעילות האזרחית בזירה האינטרנטית מתממשת דרכם.⁷ יישום ראשון מכונה "אזרחות קלת-מידע" (Info-Lite Citizenship). במסגרת זו הנציגים והארגונים השונים מתקשרים עם אזרחים בתקשורת דו-כיוונית אולם חסרת מחויבות הדדית, המאפשרת השתתפות שטחית וחד-פעמית. כך למשל, אתרי ממשלה מעניקים מידע לאזרח בנוגע לתפקודי השלטון השוטפים או באשר לבעיות נקודתיות בהתאם לפניות האזרחים. הגם שיישום זה משמש אמצעי עזר טכני בלבד, יש בו כדי להשפיע על דפוסי האזרחות ולאפשר השתתפות מודעת, בעלת משמעות ויומיומית יותר במסגרת הפוליטית.⁸

יישום שני מכונה "אזרחות בלחיצת כפתור" (Push-Button Citizenship). יישום זה מתבסס על היישום של אזרחות קלת-מידע, אולם נוסף לו אלמנט של השתתפות פעילה בקבלת החלטות. כך, למשל, אתרי אינטרנט מעלים לדיון ציבורי שאלות בנושאים פוליטיים שונים ומבקשים את עמדת האזרחים בנושא הנדון.⁹ אומנם ספק אם יש השפעה כלשהי לעמדות הציבור במסגרת הצבעה שכזו (ספק אשר עם הזמן מקטין את היקף המעורבות במידה ניכרת), אולם תוצאות המשאל או הסקר עשויים לשמש בעתיד כסיס לפעילות תקשורתית חשובה שמטרתה לקדם את העדפות הציבור המשתתף. יותר מכך, פלטפורמה זו מבטאת קריאת כיוון וסלילת דרך חשובה ליצירת מערך הצבעה מלא בבחירות לפרלמנט או במשאל ישיר.¹⁰

יישום שלישי מכונה "אזרחות יישומית" (Actualizing Citizenship), ועל ידו ישנה מעורבות ותקשורת פנים-אזרחית המאפשרת את התאגדות האזרחים, את הבעת עמדתם והפעלת לחץ על מקבלי החלטות. יישום זה מאפשר פעולה ציבורית ממשית, ולא רק קבלת מידע (כפי שמאפשר היישום של אזרחות קלת מידע) או תגובה למידע בהצבעה במסגרת סוגיה שהוגדרה מראש (כפי שמאפשר היישום של אזרחות בלחיצת כפתור). דרך היישום אפשר לנהל תקשורת ברמות וברבדים שונים בין האזרחים לצורך יצירה ופעולה פוליטית משותפת. פעילות אזרחית שכזו מתגבשת "מלמטה" לצורך שינוי, וככזו היא כוללת תופעות דינמיות ונרחבות של שיח ושל דיון במסגרות המגוונות של הרשתות החברתיות. הדגש ביישום זה הוא הגשמתו כתוכנית עבודה מאורגנת, ולא כתגובה לתופעות חברתיות מזדמנות.¹¹

נראה כי לטכנולוגיה תפקיד חשוב בחיי השגרה של אזרח במדינה דמוקרטית: ניצול טכנולוגיות חדשות להנגשה משופרת למידע ממשלתי ולשירותים האזרחיים; שימוש בטכנולוגיה בתור פלטפורמה למערכת משוב המוני למחוקק להנגשה מיידית של דעת קהל בנושאים השונים ללא שומרי הסף המסורתיים; הטכנולוגיה כאמצעי יעיל לשיח מתמיד בין האזרחים עצמם לצורך יצירת התארגנות פוליטית ממשית.¹² עם זאת, קיימת זירה אחת שבה לא קנתה עדיין הטכנולוגיה שבייתה מלאה במדינות המערביות – בהליך ההצבעה לפרלמנט ובמשאלי עם.¹³ דיון ביתרונותיה וחסרונותיה

של הדמוקרטיה הטכנולוגית עשוי להשליך על מידת נחיצותה בשלב בחירת הנציגים, ואף לאטרקטיביות שבמעורבות האזרחית בהליך החקיקה הישירה.

2. יתרונותיה וחסרונותיה של הדמוקרטיה הטכנולוגית

הדיון בחלק זה יפרט את היתרונות והחסרונות של הדמוקרטיה הטכנולוגית במסגרת הליך בחירת הנציגים לפרלמנט לפי שלושת השלבים: טרם ההצבעה, בעת ההצבעה ולאחר ההצבעה. נכון לציין כי הדיון להלן רלוונטי גם ביחס ליישום הדמוקרטיה הטכנולוגית בהליך החקיקה הישירה. תחילה יוצגו היתרונות, לאחר מכן ייבחנו היתרונות בהתאם להצדקות המרכזיות למשטר הדמוקרטי: חוכמת ההמונים, יציבות המשטר, הפרייטי השיח הפוליטי והגשמת עמדותיו של הריבון.¹⁴ לבסוף יפורטו החסרונות והמענה להם. יתרונות הדמוקרטיה הטכנולוגית באים לידי ביטוי כבר בשלב הטרומי. האינטראקטיביות שבטכנולוגיה האינטרנטית משכללת את ההידברות ואת הדיון הפוליטי, ועשויה למקד אותם בבעיות הציבוריות שעל סדר היום. כך למשל, בשלב הקמפיין המקדים לאמצעים הטכנולוגיים ישנה השפעה רחבה על מערך הדיון והשיח המקדימים להצבעה. האינטראקציה שבין המצביעים למועמדים ובינם לבין עצמם היא דו-כיוונית; באמצעות העברת מידע מהירה ושווה באופן אינטראקטיבי הדיון והשיח משתכללים, והעלות הנמוכה של חילופי המידע באינטרנט הופכת אותו למדיום האטרקטיבי ביותר מבחינה כלכלית עבור מידע פוליטי, בייחוד בקרב קבוצות אינטרס בעלות תקציבים נמוכים. רשת האינטרנט, על שלל הרשתות החברתיות והמדיומים שבה (פייסבוק, טוויטר, יוטיוב ועוד) נחשבת גם למנגנון זול ומהימן להגברת מודעות סביב הסוגיות השונות. כלי התקשורת המסורתיים, לעומתה, כגון טלוויזיה או עיתונות כתובה, דורשים השקעה כספית כבדה. השימוש בטכנולוגיה בשלב הקמפיין המקדים עשוי לגבור גם על האדישות הציבורית, מטעמי נוחות, בנוגע לסוגיות הפוליטיות באמצעות התאמתן לאפיקי התפתחויות עדכניים בתחום הטלקומוניקציה והמחשוב, כגון התחברות למוקדי קבלת החלטות באמצעות האינטרנט או ועידות מחשב וירטואליות. תהליך זה, המנגיש את המידע באופן נטול מאמץ בזכות הטכנולוגיה, עשוי לעודד מספר גדול של "אדישים" להצטרף לדיון ולהשפיע עליו. כך הטכנולוגיה הדמוקרטית מאפשרת לאזרחים להיות "משתתפים" מתוך ביתם ובמועדים הנוחים להם.¹⁵ יתרון נוסף להצבעה טכנולוגית, מצד המתמודדים, הוא האפשרות להעניק להם זמן רב יותר לעסוק בפעילות ציבורית ולהמעיט את המאמצים בשכנוע אזרחים לצאת ולהצביע.

היתרון הטכנולוגי נוכח גם בעת ההצבעה בזכות הגמישות הרבה. ההצבעה אינה כבולה למקום או לזמן מסוים. במקום להציב קלפיות – על ההוצאות ועל הקשיים הארגוניים הנלווים לכך – ניתן להשתמש ברשת האינטרנט כדי להבטיח גישה קלה ושווה להצבעה של מספר רב של אזרחים. מנגנון הצבעה אינטרנטי לא רק יחסוך כסף להפקת הבחירות, שימוש במתקני הצבעה וניצול משאבי אנוש רבים, אלא גם יגביר את הנגישות של האזרח בהשוואה לשיטה הקלאסית.¹⁶ בכל מקרה, אזרחים שאינם נגישים

לאינטרנט יכולים להגיע למוקדי הצבעה אינטרנטיים, שיהיו מפוזרים במקומות שונים בדומה לקלפיות בשיטה המסורתית.

השימוש בדמוקרטיה טכנולוגית מסייע גם בשאלת "הצבעת חוץ" – מעמד האזרחים השוהים מחוץ למדינה בעת הבחירות.¹⁷ המחלוקת העקרונית עומדת על זיקתו של האזרח למדינה: מצד אחד, ככל שפרק זמן השהות של אדם מחוץ למדינה הוא ארוך יותר, כך זיקתו לארצו נחלשת;¹⁸ מצד שני, ההתנתקות הפיזית מן המסגרת הפוליטית אינה שוללת את הזיקה הפוליטית ואת זכות ההשתתפות בבחירות. מבלי להידרש להכרעה במחלוקת "הצבעת חוץ", נראה כי הדמוקרטיה הטכנולוגית שוללת את הטענה כי מחסור במשאבים פיזיים או חסמים טכניים מורידים מן הפרק את האפשרות להצבעה כזו.¹⁹ במילים אחרות, שימוש באמצעים טכנולוגיים יסייע לקשר בין אזרחים הנמצאים מעבר לגבולות הזמן והמרחב.

הדמוקרטיה הטכנולוגית מסייעת באופן ניכר גם לאחר ההצבעה. ספירת הקולות תהיה מהירה ומדויקת יותר מהשיטה הרגילה, תחסוך טעויות בשל ספירה אנושית לקויה ותקשה על זיוף מכוון. בניגוד לאמצעים המסורתיים, היישומים הטכנולוגיים מאפשרים לעבד כמויות עצומות של מידע באופן מהיר מאוד ובמרחב טעויות אפסי כמעט. גם בשלב זה חסכון העלויות ניכר מאוד.²⁰

לסיכום, ניתן להצביע על שלושה יתרונות בולטים בדמוקרטיה הטכנולוגית: הגדלת כמות המשתתפים בדיון המקדים ובהצבעה עצמה; הנגשת הדיון וההצבעה; הגדלת הדיוק והמהירות בספירת הקולות. יתרונות אלו עולים בקנה אחד עם ההצדקות המרכזיות של המשטר הדמוקרטי: יתרון ההגדלה של כמות המשתתפים בדיון המקדים ובהצבעה עצמה משתלב עם הצדקות חוכמת ההמונים והפריית השיח הפוליטי; יתרון הנגשת הדיון וההצבעה משתלב עם הצדקות יציבות המשטר (בשל השתתפות של קבוצות אינטרסים נוספות) והפריית השיח הפוליטי; יתרון הגדלת הדיוק והמהירות בספירת הקולות משתלב עם הצדקות יציבות המשטר (צמצום טענות למניפולציה שלילית). כל היתרונות נופלים תחת הצדקת ההגשמה של עמדותיו של הריבון – ככל שיותר אנשים נוטלים חלק בדיון ובהצבעה, ככל שבעת ההצבעה האפשרות להביע את עמדתם כפי שהיא, ללא תיווך, רחבה יותר, וככל שבעת הספירה מרחב הטעויות מצטמצם במידה ניכרת – כך ניתן להגשים באופן מהימן ומדויק יותר את עמדותיו של הריבון.²¹

חסרונות הדמוקרטיה הטכנולוגית מתמקדים גם בשלושת השלבים שפורטו לעיל – טרום ההצבעה, ההצבעה עצמה ולאחריה. ניתן לסווג את החסרונות הללו לפי אחד משני סוגי החסרונות הבאים: סוג ראשון, שאותו אכנה "חסרונות פנימיים", אלו חסרונות הנובעים מהרחבת מעורבות האזרחית בהליך הפוליטי. ככל שיותר אזרחים נוטלים חלק בהליך הפוליטי כך חולשות החברה האנושית מקבלות ביטוי רחב יותר.²² סוג שני, שאותו אכנה "חסרונות חיצוניים", מבוסס על השימוש באמצעים טכנולוגיים החשופים למניפולציות שליליות. פלטפורמה טכנולוגית משוכללת טומנת בחובה אפשרויות נוספות

לניצולה לרעה בהליך הפוליטי. המענה הניתן להלן הוא ביחס לחסרונות החיצוניים; מענה על החסרונות הפנימיים יינתן בפרק הבא.

טענות נגד מהסוג הראשון – חסרונות פנימיים – מתמקדות ברמת התוכן שפלטפורמה שכזו מייצרת כבר בשלב הטרומי שבו נערך הקמפיין לקראת ההצבעה. לטענת המתנגדים לדמוקרטיה הטכנולוגית, העלות הנמוכה (הכספית והחברתית) שהאזרח משלם כדי להצטרף לדיון מובילה להשתתפות יתר, היוצרת שיח פוליטי רדוד בשל מונולוגים פטפטיניים ודעתניים עד לעייפה, כך שמתקבץ בליל של דעות המפיקות "רעש והמולה, לא דמוקרטיה"²³. זאת ועוד, המדיה האינטרנטית, בעיקר ברשתות החברתיות, כופה על הדיון שיח מהיר, ולפיכך מעורדת מסרים קצרים ללא דיון מעמיק, וכן העמסת מידע המסתיר את הטענות הרלוונטיות.²⁴ עלות נמוכה של יצירת תוכן עלולה להפיק גם תגובות ממניעים של שעמום או של קונדסות, המטרפדות או המסיטות את הדיון, ואף לעיתים ממניעים מכוונים כדי לקדם תעמולה או דיסאינפורמציה. תופעה זו מוכרת גם בשם "חדשות כזב" (fake news), ובמסגרתה מופץ מידע שגוי במזיד לשם הטעיית הציבור, או תיעודף סלקטיבי של חדשות החוטא לחשיבות הציבורית של הידיעות.²⁵ יש מי שמעלים את החשש כי השיח האינטרנטי מעודד פרגמנטציה חברתית ובעקבות זאת חוסר סולידריות, קיצוניות ואלימות בדיון הפוליטי.²⁶ אחרים חוששים לאימפוטנציה דמוקרטית, משום שהטכנולוגיה משרה תחושה כי האזרח נוטל יוזמה, בעוד שבפועל הוא מסתפק רק בהבעת עמדה ואינו טורח לפעול לשינוי המציאות.²⁷ בנוסף, מחקרים שונים מציגים כי הרשתות החברתיות מבוססות על אלגוריתמים המבקשים להגביר גלישה במסגרתן – מאפיין המגדיל באופן משמעותי את תופעת חדשות הכזב.²⁸ נסיבות אלו מחדדות את האימפוטנציה הדמוקרטית שבה האזרח משקיע משאבים במקומות שאינם אפקטיביים להליך הפוליטי, ולעיתים אף מגביר את האלימות בשיח הפוליטי.²⁹ באותו עניין, אך מכיוון שונה מעט, מציין קאס סאנסטין בדאגה תופעה הרווחת באינטרנט וברשתות החברתיות, שאותה הוא מכנה "The Daily Me" – עיצוב סדר היום העצמי. באמצעות אלגוריתם מתוחכם, מנגנוני החיפוש והרשתות החברתיות מסננים את מקורות המידע וחושפים את המשתמשים לתחומי עניין בהתאם להעדפות חברתיות, פוליטיות והשקפות שעימן הם מזדהים. חשיפה זו לתוכן מותאם אישית יוצרת "תאי הדהוד" וירטואליים באינטרנט, שבהם האזרחים שומעים רק הדים של דעותיהם עצמם. במילים אחרות, השימוש במדיה האינטרנטית כפלטפורמה למשטר דמוקרטי עלול למנוע מן האזרחים ידיעה של מגוון האפשרויות העומדות בפניהם ולחשוף אותם להשקפות המאששות את השקפותיהם הקודמות, ובכך לעודד דוגמטיות פוליטית. אנשים שומעים רק "louder echoes of their own voices", ולכך יש השלכה הרסנית על הפרייט השיח הדמוקרטי.³⁰

כפתרון סאנסטין מציע כמה הצעות, שצירופן יחד עשוי לצמצם את פגעי התופעה הזו. כך למשל, כדי לעודד גיוון על הממשלה לסבסד ולתמוך בפורומים שבהם נערכים דיונים ציבוריים בתחומים שונים, בדומה לתמיכה בשידור הציבורי ברדיו ובטלוויזיה.

יתר על כן, יש לעודד אתרים מרכזיים, שבהם התעבורה האינטרנטית רבה, לכלול קישוריות (לינקים) לאתרים אחרים שבהם נערכים דיונים ציבוריים בנושאים שונים, ואף קישוריות לאתרים בעלי דעות מנוגדות מתוך מחויבות לעקרונות דמוקרטיים. פעולה שכזו רצוי שתבצע תוך רגולציה עצמית ולא בכפייה. אפשר גם לדרוש מן האתרים גילוי נאות על האופן שבו הם מקדמים את מטרותיהם הפוליטיות. השקיפות בעניין תעודד את ספקי התוכן לפעול בצורה הוגנת יותר.³¹

טענות נגד מהסוג השני – חסרונות חיצוניים – מצויות בחשש להתערבות בלתי הוגנת בעת ההצבעה. טענות אלו מתחלקות לשתיים: הראשונה היא החשש כי אזרחים יתבקשו להעביר ל"אנשי כוח" את "אמצעי הזיהוי" שלהם או יידרשו על יד אלו להצביע לפי עמדתם. השנייה היא החשש מפני תמרון התוצאות באמצעות חדירה לאמצעים הטכנולוגיים והשפעה חיצונית על ההצבעה בפועל.

ביחס לחשש הראשון, יש לזכור כי תופעה פסולה זו מתרחשת גם בשיטה הקלאסית (אם כי לא בהיקפים רחבים כפי שעשוי להתרחש בדמוקרטיה הטכנולוגית), שבה אזרחים מצביעים בשם אחרים, באמצעות שימוש אסור בתעודות זהות או בזיוף, או באמצעות גיוס של קבוצות אנשים להצבעה ויודוא כי הם אכן מצביעים למועמד "המבוקש".³² תפקידה של המדינה הוא להקצות משאבים לצמצום תופעה זו ולעודד את האזרחים להימנע מלשתף פעולה עם מקרים כאלו. בניגוד לשיטה הקלאסית, שבה קיים ביזור גדול של "שומרי סף" בשטח, ומהימנותם אינה ניתנת לבדיקה הדוקה – לטובת הדמוקרטיה הטכנולוגית עומדים אמצעים שיקשו על תמרון ההצבעה ועשויים לזהות דפוסי הצבעה פסולים. למשל, כפי שנהוג לעשות ביחס לחשבוניות בנק ברשת האינטרנט או להעברת מידע רגיש בין מוקדים שונים, ניתן להגדיר כי ההצבעה תהיה באמצעות שימוש בקוד סודי אישי, המקנה כניסה למערכת מוגן השומר על חשאיות ופרטיות ההצבעה. מנגנון כזה משמש מחסום מפני הצבעה הנעשית ללא ידיעת בעל זכות ההצבעה. במקביל, על מנת לצמצם את התופעה של העברת הקוד לגורמים אחרים, ניתן לנטר דפוסי הצבעה חשודים כדי לזהות באופן מיידי תמרון פסול, כפי שנהוג לעשות כאשר עולה חשד לשימוש לרעה במוצרים אינטרנטיים אישיים, כמו תא הדואר האלקטרוני או גנבת זהות "משתמש" (User) ברשת חברתית. כך למשל, כמות הצבעות גדולה (מאות ואלפי הצבעות, בניגוד לעשרות כגודלה של משפחה או קבוצת חברים) הנעשית מתוך כתובת IP אחת או הנעשית במסגרת זמן קטנה מאוד (מאותו אזור באותה שנייה) מעלה את החשד לשימוש פסול כמערכת ההצבעה ועשוי להוביל לחקירת האירוע, ואף לעיכוב ההצבעה באותו רגע, ולא רק בדיעבד, לאחר התערבות מאוחרת של ועדת הבחירות וחקירת משטרה.

ביחס לחשש השני עומדים לטובת הדמוקרטיה הטכנולוגית גם אמצעי אבטחה נוספים שבעזרתם ניתן להגן על התערבות חיצונית, ועליהם ארחיב לאחר הצגת החלק השלישי. החלק השלישי, המתיחס לחסרונות חיצוניים ביחס לתוצרים המתקבלים מהצבעה אינטרנטית, מצביע על שני קשיים מרכזיים: הראשון הוא חשש מפני פגיעה בפרטיות

באמצעות זליגת מידע על דפוסי ההצבעה של האזרחים. השני, בדומה למתואר לעיל, הוא החשש מפני השפעה פסולה על התוצרים המתקבלים ושיבוש מהימנותם.

המענה לשני הקשיים הללו עשוי להימצא בטכנולוגיית הבלוקצ'יין (Blockchain).³³ בשל קוצר היריעה לא ארחיב על טכנולוגיה זו, אולם אתאר אותה במילים מספר כדי לעמוד על טיבה. הבלוקצ'יין מתואר בתור מנגנון ליצירת מערכות "נטולות אמון" (Trustless), כלומר מערכות שאינן זקוקות למבחן האמון אלא שמאפשרות למשתמשים לתקשר זה עם זה בלי שיצטרכו לדאוג לגבי רמת האמינות של כל אחד מהם. הבלוקצ'יין (הציבורי)³⁴ עובד על מודל שבו כולם מפקחים על כולם באמצעות הרצת אלגוריתמים המונעים רמאות מכל צד אחר. השימוש המפורסם בטכנולוגיה זו נעשה במקרה של הביטקוין, שבו העברת כספים מתועדת באמצעות "שרשרת בלוקים". בדומה, ניתן לספק תיעוד כעין זה לכל סוג שנדרש לרישום, כגון העברת בעלות על מניות או שטרי קרקע, תיעוד מסמכים חשובים ואף הצבעה פוליטית.³⁵

יתרוננו המשמעותי של הבלוקצ'יין הציבורי הוא שהמערכות המבוססות עליו אינן שמורות במאגר מידע מרכזי או תחת רשות אחת המפקחת עליהן וחשופות לפריצה מבחוץ. במקום "מתווך", המידע קיים אצל כל המשתמשים, והם תורמים מכוח המחשוב שלהם כדי לפקח על שלמות המידע בכל רגע נתון. כל רישום חדש בבלוקצ'יין מצטרף לפנקס עצום החשוף לציבור. ודייק, לא תוכן המידע חשוף לציבור אלא עצם הרישום לפנקס. כל המידע מוצפן, והבדיקה הנעשית על ידי שאר המשתמשים היא וידוא אוטומטי שמדובר ברישום מאומת, גם מבלי לדעת מהו המידע המאוחסן בשרשרת הבלוקים. מהרגע שהמידע אומת ואוחסן בשרשרת הבלוקים, הוא נמסר באופן מוצפן לכל המשתמשים כך שכל משתמש נושא במחשבו עותק של המידע המוצפן. אם פורץ מבקש לחדור למחשב מרכזי כדי לחשוף מידע מוצפן או לשנות את המידע שבפנקס, הוא ייתקל במחסום בלתי עביר: בדיקה רוחבית עם כל שאר המחשבים להסכמתם עם פעולה זו. ללא התחברות חוקית למערכת באמצעות הזנת הסיסמה ושם המשתמש הנכונים, הפורץ יגלה שאין קונצנזוס בין אלפי המחשבים האחרים, ופעולת חשיפת המידע או שינויו תידחה.

ביחס לחשש מפני חשיפה או זליגה של מידע לאחר ההצבעה, ניתן להוסיף מקדם הגנה באמצעות השמדת המידע, כך שלא ניתן יהיה לקשר בין המצביע לעמדתו. אומנם, כידוע, השמדת מידע וירטואלי אינה מוחלטת, אלא ששחזורו דורש משאבים אדירים, ובתוספת טכנולוגיית הבלוקצ'יין האפשרות לפעולה כזו כמעט אינה מציאותית.³⁶ כנגד טענת המתנגדים כי דפוסי ההצבעה בדמוקרטיה הטכנולוגית עדיין נתונים לחשיפה, גם אם בסבירות כמעט אפסית, ניתן להזכיר כי במצב הקיים, בשיטה הקלאסית, דפוסי ההצבעה חשופים באופן בולט יותר, עד כי ניתן לדעת את אופי ההצבעה בשכונות מסוימות או ביישובים קטנים, ואף לנחש, באופן מושכל, את דפוסי ההצבעה של תושבי המקום.³⁷ אומנם טענה כזו אינה מצדיקה את הדמוקרטיה הטכנולוגית, שכן היא מבוססת על כשל טוֹ-קוֹוֹה (Tu Quoque).³⁸ עם זאת, הטענה כי השיטה הקלאסית חשופה

לא פחות לפגיעה בפרטיות הבוחרים מוליכה למסקנה שלפיה אין להעדיף שיטה זו על חשבון הדמוקרטיה הטכנולוגית.³⁹ בכל מקרה, ראוי להדגיש כי השימוש המוצע בטכנולוגיית בלוקצ'יין להצבעה דמוקרטית הוא פשוט מהשימוש הנעשה בה במסחר כספי, כפי הנהוג במטבעות מוצפנים. בשונה ממסחר כספי, שבו נדרשת החזקת מידע לאורך זמן לאחר היווצרותו, בכחירות או בהצבעה דמוקרטית נדרש מאגר הכולל מידע אמין בעת יצירתו (בשונה ממידע שנוצר מתמרון על ידי מאן דהוא), כך שמיד לאחר קליטת ההצבעה וסיווגה תחת המועמד (בהצבעה לפרלמנט) או תחת הנושא הפוליטי (בהצבעה בהליך חקיקה ישירה) המידע "מושמד", או מנותק הקשר בין המידע ליוצרו כך שלא ניתן לעקוב ולאתר את זהות המצביע.

לסיכום, במסגרת "חסרונות פנימיים" ניתן לכלול: שיח פוליטי רדוד, חוסר סולידריות, אלימות בדיון הפוליטי ואימפוטנציה דמוקרטית, הבאים לידי ביטוי בעיקר בשלב טרום ההצבעה. במסגרת "חסרונות חיצוניים" ניתן לכלול: זליגת מידע ופגיעה בפרטיות, השפעה לא הוגנת על דפוסי ההצבעה ומניפולציה על ספירת הקולות בשלב ההצבעה ולאחריו. החסרונות החיצוניים מאתגרים את איכות העמדה הציבורית המופקת מההליך הטכנולוגי ועלולים להוציא שכרה בהפסדה, אולם כפי שהצגתי לעיל, בסיוע האמצעים הטכנולוגיים השונים ניתן לצמצם במידה ניכרת את עלותם.⁴⁰

האתגר המשמעותי הנוסף הוא אל מול החסרונות הפנימיים, האינהרנטיים לטבע האנושי, העלולים לפגום באטרקטיביות של הדמוקרטיה הטכנולוגית. בפרק הבא, במסגרת דיון רחב יותר על ההשפעה ההרדית שבין המעורבות האזרחית למשטר הפרלמנטרי, אציג את ההשפעה החיובית שיש למשטר הפרלמנטרי על מעורבות האזרחים בהליך הפוליטי בכללותו ובתור הצעה למענה על החסרונות הפנימיים, ולאחר מכן על ההשפעה החיובית שיש למעורבות אזרחית בהליך הפוליטי על תפקוד הפרלמנט.

ב. היחס שבין מעורבות אזרחית לדמוקרטיה ייצוגית

עד כה עסקתי ביתרונות ובחסרונות של הדמוקרטיה הטכנולוגית ביחס להליך ההצבעה לפרלמנט, ובשינויים המתאימים דיון זה רלוונטי אף להליך חקיקה ישירה. הרחבת המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי מחזקת את הצורך לערוך דיון בדרכי ההתמודדות עם החסרונות הפנימיים הטמונים בדמוקרטיה הטכנולוגית – אותן חולשות אנושיות הבאות לכיטוי ביתר שאת כאשר האזרחים שותפים באופן ישיר בעיצוב התוצרים הפוליטיים. על מנת להתמודד עם חסרונות אלו, ארחיב בפרק זה את הדיון ביחסים ההרדיים שבין הדמוקרטיה הפרלמנטרית למעורבות האזרחית, ובמסגרתו אציג כיצד הדמוקרטיה הפרלמנטרית מרככת את החסרונות הפנימיים במעורבות האזרחית, בין ביחס לבחירות לפרלמנט ובין ביחס להליך החקיקה הישירה. לאחר מכן, כחלק מן הדיון הרחב, אציג את הצד השני של היחסים, ואפרט את המוקדים שבהם הדמוקרטיה הפרלמנטרית מושפעת לטובה מן המעורבות האזרחית. דיון זה ישמש גם בתור מענה למצדדי הפרלמנטריזם הרואים באור שלילי את המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי ביחס למעמדו של הפרלמנט.

1. השפעת הדמוקרטיה הייצוגית על המערך האזרחי במדינה

הדמוקרטיה הטכנולוגית מבקשת לקדם את המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי כדי להגשים בדיוק ובמהימנות את העמדה הציבורית במסגרת הפוליטית. עם זאת, כפי שהצגתי בפרק הקודם, לדמוקרטיה הטכנולוגית חסרונות פנימיים בדמות שיח פוליטי רדוד, חוסר סולידריות, אלימות בדיון הפוליטי ואימפוטנציה דמוקרטית. נראה כי הלך הרוח של המעורבות האזרחית, המקבל תנופה מן הדמוקרטיה הטכנולוגית, נדרש לאיזון ולעידון. בהתאם לגישה המבקשת לקדם מודל המאחד את השיטה הפרלמנטרית עם המעורבות האזרחית – במטרה לשכלל אותן עד כדי סימביוזה מוטואליסטית ("השפעה חיובית הדדית") – מפורטות להלן ההשפעות החיוביות של הדמוקרטיה הפרלמנטרית על המערך האזרחי, תוצר הדמוקרטיה הטכנולוגית, העשויות לשמש בתור מענה לחסרונות הפנימיים.

ראשית, יחסית להליך הייצוגי, המעורבות הציבורית נתונה יותר להסלמה ונוטה לחוסר גמישות. חוסר הדינמיות של המעורבות האזרחית נובע מנטיית הציבור להצביע על בסיס עמדה כללית, המפיקה הכרעה סכמתית אך חסרת מיקוד ברזולוציה גבוהה בפרטים של יישום החקיקה.⁴¹ הדמוקרטיה הטכנולוגית עשויה לחדד את הקוטביות משום שהדיון הפוליטי אינו נעשה באופן פרונטלי, דבר המקשה על הצדדים הניצים לפגוש את עצמם ולחוות "מגע אנושי" המפחית את האיבה והנוקשות הלעומתית. נסיבות אלו מגבירות את חוסר הסולידריות, ולעיתים מובילות אף לאלמות בדיון הפוליטי. בניגוד לכך, המחוקק נפגש עם שחקנים פוליטיים יריבים העשויים לחדד את הניואנסים להתמודדות עם המתחים המלווים את גיבוש ההחלטה הפוליטית.

בכוחה של הדמוקרטיה הפרלמנטרית "לרכך" את נוקשות העמדה הפוליטית באמצעות "הפשרה הפרלמנטרית" – מנגנון המבוסס על דו-שיח בין הנציגים המבקשים לקדם את עמדתם של בוחריהם, תוך התחשבות בעמדת הנגדית, על בסיס התפיסה כי האזרחים שווים בזכויותיהם ובחובותיהם. המעורבות האזרחית "מתעדנת" ונהנית מסגולותיה של הדמוקרטיה הייצוגית, שכן ההידברות בין הנציגים מחלחלת לשטח הפוליטי ומאותתת לאזרחים כי הקיטוב הפוליטי הוא למראית עין בלבד, וללא סולידריות אזרחית לא תתקיים חברה פוליטית בריאה. אומנם במקרים מסוימים, בהתאם לתרבות הפוליטית השוררת במדינה, המסגרת הפרלמנטרית עשויה להוות דווקא בסיס למדנים ולשיסוי בין המגזרים השונים, ולכן תפקיד שיכוך המדנים אינו באחריותה הבלעדית של המערכת הפרלמנטרית, ונכון יהיה לעודד את המערך האזרחי לקדם הלך רוח שלפיו היריבות הפוליטית היא במישור הדעות ולא במישור האישי.⁴²

שנית, הציבור עלול ליפול קורבן לאינטרסים של בעלי כוח. השימוש בדמוקרטיה הטכנולוגית יקל על קבוצות האינטרס את מלאכתן להסוואת תעמולה פסולה. קבוצות האינטרס מתאפיינות בכושר ארגון עורף ונהנות מנגישות לאמצעים כלכליים, לגופים פוליטיים ולכלי מדיה שונים; הן מעסיקות יועצים מקצועיים וחברות פרסום להשגת שטח פרסום בכלי התקשורת כדי לתכנן אסטרטגיות וטקטיקות שונות; הן דואגות להקים

עמותות, מכוני מחקר ומוסדות ציבוריים כדי להגביר את גיוס הכספים ולהשפיע על העמדה הציבורית.⁴³ המדיה האינטרנטית, בין שאר כלי הפרסום והשיווק, משמשת את קבוצות האינטרס כאמצעי מרכזי להצפת הציבור במידע רב ולהעלאת הסוגיות החשובות לדיון ציבורי. מחקרים מראים כי ההשפעה מושגת בדרך כלל בהצגת מידע סלקטיבי לציבור במסווה של דיון ענייני בסוגיה.⁴⁴ מחקרים אחרים מצביעים על כך שקבוצות אינטרס אף משקיעות כסף רב כדי ליצור קמפיין תקשורתי המעמיס על הבוחרים מידע רב שיבלבל אותם, ובכך לבסס את ההצבעה על תסכול ועל עייפות ולא על נתונים רלוונטיים.⁴⁵ נסיבות אלו מחדרות את האימפוטנציה הדמוקרטית, שבה האזרח משקיע משאבים במקומות שאינם אפקטיביים להליך הפוליטי.

לפרלמנט על נציגיו האפשרות ליצור מנגנון פיקוח לכירור מניעיהם של יוזמי ההצעה ואת מקור מימונם העיקרי (המלמד רבות על המניע), כך שבעת קידומו של סדר יום מסוים ייערך דיון פרלמנטרי או שתעלה דרישה שלטונית שהיוזמים יציגו את מניעיהם ואת מקור השפעתם. יתר על כן, באופן כללי תפקידם של חברי הפרלמנט הוא גם לפקח על הליך החקיקה הישירה, בעיקר בשלב ועדות הכנסת, ולשמש בעת הצורך אמצעי לביקורת אם קיים חשש למעורבות יתר של קבוצת אינטרס, העלולה להוות פגם מהותי בהליך החקיקה, או לניצול הרשתות החברתיות לקידום מידע שגוי בנוגע למושא החקיקה.⁴⁶ אומנם, גם כאן קיים החשש כי יהיו מן הנציגים שינצלו את תפקידם כדי לעזור להסוואת המניעים או לטרפד שלא לצורך חקיקה ראויה לטובת קבוצות אינטרס. לשם כך, כפי שאציג להלן בחלק הבא, קיום יחסים הרדיים בין המעורבות האזרחית לדמוקרטיה הפרלמנטרית עשוי לסייע בצמצום פעולות מסוג כזה.⁴⁷

שלישית, יש לזכור כי חקיקה אינה המקצוע המרכזי של האזרחים, ואין עומדים לרשותם המשאבים הנפשיים והטכניים לעסוק בכך – נסיבות המשפיעות על רדידות השיח הפוליטי. מטבע הדברים הציבור אינו ער לסוגיות הפוליטיות העומדות על הפרק, ואינו בעל אמצעים לעמוד על טיבה של כל סוגיה. לעיתים החקיקה המוצעת מנוסחת בצורה מבלבלת ואוטורית, וחוסר היכולת להתערב בה תוך כדי התהליך מנציח את הבעיה ועלול להוביל למצב שבו הבוחרים יתמכו או יתנגדו לה מבלי להבינה כראוי. כמו כן, רוב הציבור טרוד בענייניו האישיים, ואינו חשוף למקורות המידע הרלוונטיים. במקרים אחרים הציבור ניזון מגורמים שונים המנסים לעצב את סדר יומו ולהסיטו לסוגיות שאינן תואמות לעמדותיו הענייניות (במסגרת "ספיץ תקשורת" או "חדשות כזב").

בכוחה של הדמוקרטיה הפרלמנטרית לקדם את הסוגיות הענייניות לזירה הציבורית על מנת שיתפתחו סביבן דיון והידברות. תפקידו המקורי של הנציג בפרלמנט הוא בראש ובראשונה לקדם ולבטא את עמדת הציבור שבחר בו, להחליף דעות ולהתדיין סביב הסוגיות הפוליטיות הנוגעות לאזרחים שהוא מייצג.⁴⁸ לרוב תפקיד זה מתבצע באופן פנים-פרלמנטרי, אולם במקרים מיוחדים הסוגיה שעל סדר היום עשויה להתגלגל לזירה הציבורית ולאותת לציבור על הצורך במעורבות האזרחים ולהבעת עמדתם בעניין.⁴⁹ במקרים שבהם הסוגיה זוכה למעורבות ציבורית תפקידו של הנציג הוא להגדיר את

גבולות המחלוקת ולהנגיש לציבור את מקורות המידע הרלוונטיים להכרעה בסוגיה. הבוחרים נדרשים לעיתים קרובות להיעזר בחשיבה יוריסטית (קיצורי דרך מחשבתיים ורמזים חברתיים), בין השאר באמצעות צריכת מידע מפובליציסטים במדיה התקשורתית, באמצעות קריאה של חוברות מידע או הקשבה להסכתיים (פורקאסטים), באמצעות הקשבה לידידים ולמומחים בני-סמכא או לאנשים המוחזקים אצלם כמוכילי דעת קהל, אשר גיבשו עמדה מושכלת בנושא הנדון.⁵⁰ במקרה כזה הנציגים בפרלמנט משמשים "מביני עניין" איכותיים לטובת הציבור, שכן מעצם תפקידם עומדים להם המשאבים ומקורות המידע הרלוונטיים לבירור הסוגיה.⁵¹

לסיכום, קיימים שלושה מוקדים שבהם לדמוקרטיה הפרלמנטרית תרומה חיובית לדמוקרטיה הטכנולוגית ולמעורבות האזרחית בהליך הפוליטי. הראשון הוא האפשרות להשגת פשרה בין הניצים ולריכוך השיח לעומת הסלמה ונוקשות העלולים להיווצר משיח וירטואלי – פגם חוסר הסולידריות והאלימות בדיון הפוליטי עשוי להצטמצם קמעא. השני הוא פיקוח על קבוצות אינטרס וזיהוי המניעים של בעלי הכוח לבל ינצלו את הרשתות החברתיות לקידום מידע שגוי או התנהלות שאינה שקופה דיה – ובכך לצמצם את האימפוטנציה הדמוקרטית. השלישי הוא בקידום הסוגיה הפוליטית לסדר היום, מסגור גדר המחלוקת ומתן מידע להבהרת הסוגיה. בכך יש מענה לרדידות השיח הפוליטי המצוי בדמוקרטיה הטכנולוגית.

2. השפעת המעורבות האזרחית על הדמוקרטיה הייצוגית

הדיון בהשפעה החיובית של המשטר הפרלמנטרי על הדמוקרטיה הטכנולוגית מוביל לבחינת השפעה הפוכה של המעורבות האזרחית, באמצעות הטכנולוגיה, על ההליך הפרלמנטרי בכללותו. מעורבות אזרחית מבוססת טכנולוגיה – גם אם אינה משפיעה ישירות על קבלת החלטות פוליטיות (מסגרת המוכרת יותר בתור "דמוקרטיה ישירה") אלא רק על נגישות האזרח למקבלי ההחלטות – משיקה, ואף חופפת, לדיון רחב יותר באשר להגדרת תפקיד הנציגים במערכת הפוליטית ביחס לאזרחים שבחרו בהם:

בקצה אחד, מודל השליחות, המדגים מערכת יחסים הנעדרת חופש פעולה של השליח, והוא בעל מחויבות מוחלטת להוציא אל הפועל את ההחלטות והמדיניות שקבעו שולחיו. בייצוג המבוסס על מוסד זה הנציג חייב לכבד בדיוקנות את התוכנית שניתנה לו על ידי המיוצג, וכל שינוי בתוכנית ייעשה בתיאום עימו. הנציג פועל במקום השולח ובשמו, ובכך מביא לשינוי במצבו החוקי של השולח. במסגרת יחסים כזאת הפרלמנט כפוף לציבור, והחלטותיו הפוליטיות נדרשות לבטא את רצונו של הציבור *as is*.

בקצה השני, מודל הנאמנות, המתאר מערכת יחסים המאופיינת בחופש פעולה נרחב של הנאמן בקבלת החלטות ובקביעת מדיניות כלפי המיוצג. הנציג נתפס כאדם שפעולתו נחשבת כפעולתו של השולח עצמו, ובכך רצונו של הנציג הוא רצונו של המיוצג. לפי זה, לפרלמנט מוענקת הסמכות השלטונית לקבלת החלטות פוליטיות בלי להיות כפוף

לרצון הציבור, ומרגע היבחרו הוא רשאי לפעול כראות עיניו, גם אם אין רוב הציבור רואה עין בעין את החלטותיו בסוגיה הפוליטית.⁵²

מבלי להכריע בין קצוות אלו או לציין נקודת אמצע ביניהן, עולה הצורך לבחון מהן ההשפעות של המעורבות האזרחית על המנגנון הייצוגי. ככל מערכת בעלת נציגים גם המערכת הדמוקרטית הייצוגית סובלת מ"בעיית הנציג", ולפיה הנציג אינו ממלא את תפקידו נאמנה או באופן מלא בשל הפיתויים לקידום ענייניו האישיים על חשבון הציבור שמינה אותו. בהתאם לכך, אין חולק על כך כי הנציגים זוכים לממד נוסף של ביקורת, פיקוח והשפעה באמצעות מעורבות אזרחית. המחלוקת שוררת על טיבה של השפעה זו; בעוד שהתומכים רואים יתרון בהשפעת המעורבות האזרחית על הנציגים, המתנגדים רואים בהשפעה זו אלמנט מעכב או בולם.⁵³

הדמוקרטיה הטכנולוגית מאפשרת יצירת אינטראקציה רחבה יותר וישירה בין האזרחים והשלטון, ובכך היא מגבירה את מעורבותם של האזרחים במלאכת הנציגים ועשויה להשפיע על התנהלותם הפרלמנטרית. ניתן לעמוד על שני מוקדים פרלמנטריים שיש בהם השפעה חיובית של המעורבות האזרחית באמצעות הדמוקרטיה הטכנולוגית על הדמוקרטיה הייצוגית – בחירות הנציגים לפרלמנט והליך החקיקה הישירה.

מוקד ראשון הוא הבחירות לפרלמנט. מצד הבוחרים – למעורבות ציבורית בהליך הפוליטי השוטף יש השלכה על היקף שיעורי ההצבעה בהליך בחירת הנציגים לפרלמנט ועל אופי הבחירות. ג'נט פלמנג טוענת במחקרה כי במדינת קליפורניה שבארצות הברית ישנם שיעורי הצבעה גבוהים בזכות השימוש הרחב שם במשאלים ישירים.⁵⁴ ממחקרה עולה המסקנה כי מעורבות אזרחית שוטפת בהליך הפוליטי עצמו עשויה למשוך אזרחים רבים יותר להצבעה בבחירות לפרלמנט ולשלבם בשיח הפוליטי הפרלמנטרי דרך קבע.⁵⁵ מצד הנבחרים – השפעת המעורבות האזרחית על הליך הבחירות הפרלמנטרי חלה גם בהצגת מצע המפלגות וניסוחו. אית'ן לייב וכריסטופר אלמנדורף טוענים כי משאלים ישירים עוזרים למפלגות לחדד את עמדותיהן ולהימנע מטשטוש מצען. שאיפת המפלגות היא להרחיב את מעגל התמיכה בקרב בסיס הבוחרים (בייס). דיוק עמדת המפלגות בסוגיות העולות להצבעה במסגרת הדמוקרטיה הישירה תוחמות את גבולות הגזרה הפוליטית של מצע המפלגות כדי לדייק את עמדתו של "הבוחר החיצוני" המצביע להן.⁵⁶ בהתאם לכך, בהשלכה לענייננו, מעורבות אזרחית מבוססת טכנולוגיה תורמת לצמצום הפער שבין עמדות המפלגות לעמדות הרווחות בציבור באמצעות ניסוח מדויק של עמדותיהן והימנעות ממסרים בעלי גבולות גזרה מעורפלים.

המוקד השני מצוי בהליך החקיקה הפרלמנטרי. לפני שהמחוקקים ניגשים למלאכת החקיקה, המעורבות האזרחית עשויה לשמש תמרור הוריה או תמרורי מודיעין והדרכה לשלטון בפעולותיו באשר להגשמת עמדותיו של הציבור. כך למשל, המחוקקים לומדים "בזמן אמת" מהצעות העולות מצד הציבור מהן הסוגיות המעסיקות אותו ובאילו עניינים נדרשת התערבותו להסדרה פרלמנטרית.⁵⁷ לעיתים בזכות הזיהוי המוקדם המחוקק יכול מבעוד מועד אף לקדם שינויים שייתרו את התסכול הציבורי, ולקדם פתרון המגשים

את רצונותיו של הציבור. בדומה לכך, המעורבות האזרחית משמשת גם תמרור אזהרה והתראה לצמצום או למניעת חקיקה אשר אינה מגשימה את רצונו של הציבור. המחוקק יכול לחזות כיצד יגיב הציבור לחקיקתו, ולהימנע מראש מחקיקה שתעורר התנגדות ציבורית רחבה מדי.⁵⁸

בעת החקיקה עצמה יש למעורבות האזרחית השפעה נוספת. הליך החקיקה הפרלמנטרי סובל מליקויים רבים. מחוקקים העידו כי במקרים רבים לקו בחוסר התעניינות או בהיעדר סבלנות באשר לסוגיות שבעניינן הם נדרשים להכריע במסגרת הליך החקיקה. לקות זו מתבטאת בנוכחות דלה בפרלמנט ובהתחמקות מהשתתפות בפורומים פרלמנטריים.⁵⁹ הדמוקרטיה הטכנולוגית מנגישה לאזרחים את הליך קבלת ההחלטות הפוליטיות, ומגבירה את העניין הציבורי בהתנהלות הפרלמנט. ההתעניינות הציבורית והמעורבות האזרחית האינטנסיבית הן תמריץ להיקף רחב יותר של נוכחות המחוקקים בהצבעות בפרלמנט, ומגבירה אצלם את המוטיבציה להעמקת החקירה וההבנה של הסוגיה העומדת להכרעתם הפרלמנטרית, לעומת הליך חקיקה חפוז המשפיע באופן שלילי על הבנת הסוגיה העומדת להכרעת המחוקקים.⁶⁰

הגברת השקיפות של הליך החקיקה הפרלמנטרי בעזרת הדמוקרטיה הטכנולוגית משפיעה על היבטים נוספים בתפקוד המחוקקים, ומשפרת שיפור ניכר את התנהלותם בתפקידם הייצוגי. כך למשל, הפרלמנטים חשופים יותר קבוצות קטנות לפגמים מבניים בהליך קבלת החלטות קבוצתית, כגון חשיבה קבוצתית, ספירת השתיקה או אפקט העדר.⁶¹ בדומה לכך, רוב הנציגים חוששים מסנקציה בשל משמעת קואליציונית או בשל כפיפותם לקו המפלגתי, עד כדי התפתחותה של פרקטיקה פרלמנטרית המכונה "קומנדו הצבעות". לפי פרקטיקה זו המחוקקים אינם נותנים את דעתם כלל על נושא הצבעתם מתוך הלחץ הקואליציוני שבו הם שרויים, כפי שקורה בישראל.⁶² גם תופעות של סגירת "דילים פוליטיים" מאחורי הקלעים או הזדקקות לנציגי מפלגות המיעוט כלשון מאזניים על מנת להשיג את הרוב הדרוש להעברת חוקים (accountability-occlusion) אינן נדירות בהיקפן.⁶³ במקרים אחרים, המחוקקים מנצלים לעיתים את כוחם בשלבי החקיקה השונים כדי "לגרור רגליים" ולהוסיף עיכובים מיותרים להליך חקיקה שאינו לרוחם; הם עושים זאת באמצעות שליטתם על ועדות ביניים (בישראל אלו הן ועדות הכנסת), באמצעות קביעה של זמני הוועדות ושל התכנים או של המשתתפים בהן או באמצעות אזהרה על שימוש בזכות הווטו בצורה שאינה עניינית לסוגיה העומדת לחקיקה.⁶⁴

פגמים וכשלים אלה בהליך הייצוגי עלולים להוביל למחטף בחקיקה, החוטא להגשמת עמדותיו של הציבור. בכוחה של הדמוקרטיה הטכנולוגית לצמצם תופעות כאלו באופן ניכר באמצעות הגברת המודעות הציבורית ושקיפות תפקודם של הנציגים, הפועלים תחת ביקורתם של האזרחים המעורבים ישירות בסוגיות הפוליטיות השונות ובהליך הפוליטי בכללותו. ככל שהאזרחים נוטלים חלק בהליך ההצבעה על הסוגיה הנדונה – בין בהבעת עמדה חופשית ובין בהצבעה ישירה – עבודת הנציגים משתקפת באופן ישיר לאזרחים המשמשים כמפקחים אפקטיביים על התנהלותם הפרלמנטרית.⁶⁵

השפעה חיובית נוספת שעשויה להיות למעורבות האזרחית על הליך החקיקה היא בהיקף ההשפעה של קבוצות אינטרס על הנציגים. כפי שהציבור נתון לתמרון קבוצות אינטרס, כך גם הנציגים חשופים תדיר לתמרון. אופי המסגרת הפרלמנטרית מאפשר הפעלת לחץ על עשרות או על מאות בודדות של נבחרים, וכאשר מדובר בראשי מפלגה – אף על בודדים המהווים לשון מאזניים בהצבעה. המצב שונה כאשר הציבור מעורב ישירות בהליך הפוליטי וכשהלחץ והתמרון צריכים להיות מופעלים על מיליוני אזרחים. בניסוח אחר, הגברת המעורבות האזרחית בהליך הפוליטי במסגרת הדמוקרטיה הטכנולוגית עשויה לצמצם באופן ניכר את השפעתה של שכבת העילית או של קבוצות האינטרס על ההליך הייצוגי, או את ניצולן אותו כדי לקדם את ענייניהן על חשבון הציבור.⁶⁶ השפעתה של המעורבות האזרחית במסגרת הדמוקרטיה הטכנולוגית אינה רק בתמרונים פסיביים או בביקורת ציבורית על תפקוד הנציגים, אלא היא יכולה לבוא לידי ביטוי גם בפעולות אזרחיות אקטיביות לתיקון החקיקה או לעיצוב מדיניותה של המסגרת הפוליטית. במקרה שהמחוקק מקדם חקיקה שאינה לרוחו של הציבור, הדמוקרטיה הטכנולוגית יכולה להעמיד לרשות הציבור מנגנונים שבעזרתם אפשר לשנותה ולתקנה. המנגנון המפורסם לשיתוף הציבור בהליך קבלת החלטות פוליטיות הוא "משאל עם". הדמוקרטיה הטכנולוגית מהווה בסיס משוכלל ליישום המשאל, בין ביוזמת הציבור ובין ביוזמת השלטון המבקש לשמור על יציבות שלטונו. במילים אחרות, הדמוקרטיה הטכנולוגית מאפשרת ליישם את עמדת הציבור באופן ישיר, במסגרת "משאל עם", בקלות וביעילות. כך למשל, אם השלטון הנבחר מתקשה להכריע בסוגיה פוליטית או מבקש להימנע מהכרעה בשל רגישותה, סמכות ההכרעה תעבור בקלות לזירה הציבורית – שכן האמצעים הטכנולוגיים להצבעה ישירה וההתגייסות הציבורית למעורבות בהפקת התוצרים הפוליטיים כבר בנמצא, ובכך תישמר הרציפות השלטונית במקום לפנות לפיזור הפרלמנט ולעריכת בחירות כלליות (במשטר פרלמנטרי), או תעניק לנשיא תמיכה חקיקתית במקום שמדיניותו תעוקר (במשטר נשיאותי). בדומה לכך, בכוחה של הדמוקרטיה הטכנולוגית לעקוף מחסומים פרלמנטריים המונעים קידום עמדות ציבוריות בשל סיבות שאינן עולות בקנה אחד עם העמדה הציבורית, ובכך תישמר דינמיות המסגרת הפוליטית וגמישותה במקרה שהקואליציה קופאת על שמריה בשל סיבות לא ענייניות.⁶⁷

השפעות אלו של המעורבות האזרחית על הליך החקיקה מתורגמות בסופו של דבר לחיזוק אמון הציבור במערכת הפרלמנטרית בפרט, ובמשטר הדמוקרטי בכלל. הפרלמנטים בעולם והמפלגות המרכיבות אותם הם בעלי מדד אמון הציבור הנמוך ביותר בין הרשויות השלטוניות.⁶⁸ הדמוקרטיה הטכנולוגית עשויה לחזק את אמון הציבור במערכת הפוליטית ובמוסדות הייצוגיים, שכן ביכולתם של האזרחים לפעול ולהביא לשינוי באמצעות מעורבות אזרחית, ולהחליף את התסכול הפוליטי בהירתמות לפעולה אקטיבית. המעורבות האזרחית עשויה להגדיל את סבלנות האזרחים כלפי

מוסדות השלטון, ומפחיתה את הניכור בקרב המצביעים באשר לאימפוטנציה הפוליטית של נציגיהם בפרלמנט.⁶⁹

גם מצד קבוצות מיעוט פוליטי מתקוות תחושות הניכור כלפי השלטון ומתחזק האמון במערכת הפרלמנטרית, משום שבאמצעות הדמוקרטיה הטכנולוגית קבוצות אלו זוכות לבטא את עמדתן ואף להוציא לפועל את מטרותיהן, והכול מבלי לזכות ברוב מושבים בבית המחוקקים.⁷⁰ כנגד הטענה כי טמון בכך פוטנציאל לעקיפת הרוב הפרלמנטרי ולכן פעולה זו היא אנטי-דמוקרטית, התשובה היא כי שילוב המעורבות האזרחית עם המערכת הייצוגית יוצר מסגרת פוליטית בריאה שבה יחסי הכוחות שבין הקואליציה והאופוזיציה משקפים את המציאות כהווייתה ואינם משרתים "אינטרסים קטנים" או "סגירת דילים" פוליטיים, כפי שלעיתים המסגרת הפרלמנטרית עלולה להיגרר אליהם. לסיכום, להרחבת המעורבות האזרחית באמצעות האמצעים הטכנולוגיים קיים פוטנציאל לשיפור המערכת הפרלמנטרית בשני המוקדים המרכזיים שלה – הבחירות לפרלמנט והליך החקיקה הפרלמנטרי. במסגרת הבחירות, מצד הבוחרים – המעורבות האזרחית בעת שגרה מגבירה את שיעורי ההצבעה לפרלמנט; מצד הנבחרים – המעורבות האזרחית מתמרצת אותם לחדד את עמדותיהם ולהימנע מטשטוש מצעם. במסגרת הליך החקיקה, למעורבות האזרחית השפעה חיובית רחבה: היא משמשת בתור תמרורי הדרכה והתראה לנציגים בנוגע לעמדות הציבור; מפקחת על התנהלות הנציגים בעת הליך החקיקה; מצמצמת את השפעתן של קבוצות אינטרס. התוצאה המרכזית של המעורבות האזרחית במערכת הפרלמנטרית – באמצעות פיקוח על התנהלות הנציגים בשגרה ובמקרים מיוחדים אף להתערבות אקטיבית בעיצוב המדיניות – היא חיזוק אמון הציבור בה ובמשטר הדמוקרטי. אמון הציבור מגביר את תחושת האחריות של האזרחים ביחס למערכת הפוליטית ובנטילת חלק בה, אף מצד קבוצות מיעוט, וחוזר חלילה.

נראה אפוא כי בשקלול היתרונות והחסרונות של הדמוקרטיה הטכנולוגית, בכפוף לפתרונות המוצעים – אל מול החסרונות החיצוניים הנוגעים לפן הטכנולוגי כפי שהוצגו בפרק א, ואל מול החסרונות הפנימיים הנוגעים לפן האנושי כפי שהוצגו בפרק ב – התועלת בניצול הטכנולוגיה האינטרנטית לטובת ההטמעה של התרבות הדמוקרטית והמעורבות האזרחית בהליך הפוליטי עולה על העלות. איזון מושלם בין מעורבות אזרחית מבוססת טכנולוגיה להליך הפרלמנטרי רחוק מהשגה, אולם שילוב כלשהו עשוי להבטיח יתרונות שונים לשני מערכים אלו בדרך להגשמת רצונם האמיתי של האזרחים. השלב הבא הוא בחינה של מודל משטרי שבו המעורבות האזרחית, תוצר הטכנולוגיה האינטרנטית, תהא חלק אינטגרלי מהמשטר הפרלמנטרי המוכר לנו כיום, ולא כנספח.

ג. דמוקרטיה היברידית

עד כה הוצג היחס שבין הדמוקרטיה הפרלמנטרית והמעורבות האזרחית במסגרת הדמוקרטיה הטכנולוגית כשני אטומים נפרדים המפְרִים זה את זה. ברצוני להציג הצעה לשיטה מאוחדת שלפיה הדמוקרטיה הייצוגית והמעורבות האזרחית אינן עומדות

כשלעצמן תוך יחסים סימביוטיים, אלא מאוחדות כדי שיטה אחת, ושאותה אכנה "דמוקרטיה היברידית".⁷¹

ההצעה היא הליכה של צעד אחד קדימה במסגרת הדיון ביחסים שבין הדמוקרטיה הטכנולוגית לדמוקרטיה הייצוגית, ולפיה יש להימנע מלראות כל שיטה בפני עצמה, אלא להכליאן זו עם זו כך שהמבנה הפוליטי יבטא את שילובן כמודל העומד בפני עצמו. השאיפה היא שהמחקר בנושא יקבע את התמהיל המתאים של מעורבות אזרחית עם אלמנטים ייצוגיים בדמוקרטיה ההיברידית, תוך הבנה מדויקת של דינמיות המערכת ההיברידית ותוך בירור נורמטיבי ואמפירי של תפקוד המוסדות הדמוקרטיים ומטרותיהם במסגרת הפוליטית לפי מודל זה. מטרת פרק זה היא לתאר בקווים כלליים בלבד את המאפיינים המרכזיים של המודל ההיברידית, ולהציע הצעה אופרטיבית ראשונית ליישומה הטכני במסגרת הפוליטית שתבקש לאמצו בפועל.

1. מאפייני הדמוקרטיה ההיברידית

השימוש במחקר במונח "דמוקרטיה היברידית" נעשה לתיאור הכלאה בין יישומים דמוקרטיים שונים, בעיקר בהכלאה שבין דמוקרטיה ייצוגית לדמוקרטיה ישירה. השימוש במושג זה להלן ייעשה כדי להדגים את ההכלאה בין הדמוקרטיה הייצוגית לדמוקרטיה הטכנולוגית וכיצד היתרונות ההרדיים שפורטו לעיל אינם נובעים רק מהשפעתו של מודל אחד על רעהו, אלא צומחים מתוך סינרגיה מאיחוד המודלים. הכלאה זו יוצרת ממשק מיוחד המקשה לעמוד על היתרון הספציפי שכל מודל מעניק לרעהו, ולפיכך ראוי להגדירו בתור מודל עצמאי. ניתן להצביע על שלושה מישורים בדמוקרטיה היברידית המבטאים את מאפייניו המרכזיים של מודל זה.

המישור הראשון הוא אופי הבחירות לפרלמנט. ההצבעה לפרלמנט אינה מעשה חד-פעמי המסיר אחריות מן הציבור, אלא מהווה שלב בתהליך מרוכב שבו הציבור ממנה את נציגיו במקביל לפיקוח עליו לאורך שנות כהונתו, גם אם אין הוא מתערב בפועל בהחלטותיו. יתר על כן, ההצבעה אינה פעולה הנכפית על הציבור העושה זאת מתוך חובה אזרחית גרידא, אלא נתפסת בתור פעולה אלמנטרית בממשק שבין האזרח לנציגיו, כחלק בלתי נפרד משגרתו של האזרח במדינה הדמוקרטית.

המחקרים מצביעים על כך כי קיימת גרילה בהצבעה לפרלמנט במקום שיש בו צמיחה במעורבות האזרחית בימי שגרה. קשה להצביע על כיוון ההשפעה, שכן אולי דווקא עידוד להצבעה לפרלמנטרית משפיע על גידול במעורבות האזרחית בשגרה. בכל מקרה, נראה כי כאשר המערכת כולה נרתמת להצלחת ההליך הפוליטי קיימת צמיחה גם במעורבות האזרחית וגם בהשתתפות בהליך הייצוגי.⁷² גם הנושאים העולים לסדר היום מושפעים השפעה הרדית, בין אם מצד הנציגים, המתאימים את הקמפיין שלהם לפי יוזמות אזרחיות העולות בסמוך ליום הבחירות, ובין אם מצד התארגנות יוזמות אזרחיות המופקות בהתאם לעמדת המפלגות המועמדות לנציגות בפרלמנט.⁷³

המישור השני הוא הליך ההצבעה הדמוקרטי, או אופן קבלת ההחלטות הפוליטיות במדינה. המודל המאוחד מציע מנגנון לשבירת "מונופול החקיקה" שנוצר סביב כוחם של הנציגים הדומיננטיים במפלגות החזקות בפרלמנט. איחוד המודלים מאותת למפלגת השלטון כי שליטתה על ערוצי החקיקה אינה מוחלטת, וכי פתוחה דרך נוספת לקידום עניינים פוליטיים לסדר היום. במקביל יפעלו הנציגים לטובת הצגת הצעות חוק בהירות וישתדלו לנקוט פעולות חקיקתיות בהתאם לאינטרס הציבורי, ביודעם כי הציבור עוקב אחר פעולתם הפרלמנטרית באמצעות המנגנונים הטכנולוגיים השונים.⁷⁴

גם למימון קמפיינים, בין בימי שגרה ובין בימי תקופת הבחירות, ישנה השלכה במודל ההיברידית. הפרדת ההליכים עשויה לשמש את הנציגים כדי לעקוף את חוקי מימון הבחירות ושקיפות התרומות. כך, מועמד עשוי לנצל את הדמוקרטיה הטכנולוגית כדי להשתמש בה כפלטפורמה לקידום סדר יומו ולהגדיל את אפשרויות מימון הקמפיין במסווה של יוזמה ציבורית שאינה מוזהה עם גורם פוליטי. איחוד המודלים ידרוש שקיפות מימונית אשר תצביע על המקורות הכספיים ותקשה על הסוואת השימוש בדמוקרטיה הטכנולוגית כדי לעקוף את מגבלות המימון של המועמדים בהליך הייצוגי.⁷⁵

המישור השלישי הוא התרבות הפנים-פוליטית. המודל המאוחד משפיע על המדיניות האסטרטגית שהפוליטיקאים מאמצים לאפשרות של מעורבות אזרחית ישירה ככלי מיקוח בעיצוב המדיניות התואמת את עמדתו של הרוב במסגרת המאבקים השלטוניים. במילים אחרות, השיח הפוליטי אינו מתאפיין רק בסגירת דילים בין הנציגים על ראשו של הציבור, אלא האזרחים הופכים לשחקן משמעותי במשא ומתן לעיצוב המסגרת הפוליטית.⁷⁶

2. הצעה למודל היברידית

הדמוקרטיה ההיברידית מבוססת על הכלאה רעיונית של הדמוקרטיה הפרלמנטרית והדמוקרטיה הטכנולוגית. נכון להיום, השיטה ההיברידית מיושמת בפועל דרך השיטות הללו הפועלות בנפרד ואינה עצמאית כשיטה העומדת בפני עצמה. אני מבקש להציע רעיון לפיתוח מודל היברידית שמכליא בפועל את השיטות הללו ומעמיד את השיטה ההיברידית כמודל עצמאי למשטר פוליטי לצד הדמוקרטיה הפרלמנטרית. עיצוב טכני של המודל ההיברידית המוצע מתאפשר בעזרת הדמוקרטיה הטכנולוגית, המעמידה לרשותנו אמצעים טכנולוגיים על בסיס התרבות הדמוקרטית המתפתחת בעולם. מטרתו המרכזית של המודל ההיברידית היא הנגשה יומיומית של הליך החקיקה הפרלמנטרי לכל אזרח המבקש מעורבות גבוהה בקבלת ההחלטות הפוליטיות במדינה.

הדמוקרטיה ההיברידית תיושם על פלטפורמה טכנולוגית, כגון אתר אינטרנט או אפליקציית טלפון חכם (סמארטפון), הכוללת את כל הצעות החוק העדכניות העומדות להצבעה בפרלמנט בכל שלבי החקיקה. את הפלטפורמה ינהל גוף לא-מסחרי, שלא למטרות רווח, כדי למנוע מעורבות פסולה של בעלי ממון ושל קבוצות אינטרס בהפעלתה. בפלטפורמה זו יתנהל הדיון הציבורי טרם ההצבעה, והוא יכלול את דעותיהם של מובילי

דעה שונים כגון פוליטיקאים, אנשי ציבור, פובליציסטים, אנשי אקדמיה, מומחים בתחום או כל אדם הרוצה לבטא את עמדתו בנושא. כדי שלא ייווצר בליל של מידע המעמיס על הבוחר, יקוטלגו משמיעי הדעה לקטגוריות על מנת לאפשר לבוחר לצרוך את המידע הענייני מבחינתו בנושא ההצבעה. המערכת תכלול גם הפניות לגופי ידע רלוונטיים באמצעות קישוריות (לינקים), ותאפשר הרחבת הידע בתחום הנדון לכל מצביע שיבקש להעמיק בעניין.

לכל אזרח תוקצה סיסמה שבאמצעותה הוא ייכנס למערכת ההצבעה ויתפעל אותה, ודרכה הוא גם יביע את עמדתו בסוגיה. הסיסמה תגן על פרטיות ההצבעה ועל חשאייתה באמצעות המנגנונים שהוצגו לעיל בתיאור הדמוקרטיה הטכנולוגית.⁷⁷ ההצבעה תיערך במסגרת זמן מסוימת, הקודמת להצבעה בפרלמנט, ותסתיים מעט לפני שהפרלמנט ניגש להצביע על הצעת החוק. ההצבעה, בדומה למסגרת הפרלמנטרית, אינה חובה, וכל מי שמעוניין בכך ישתתף בה. אפשר לקבוע קוורום השתתפות או קוורום לאישור, אולם בהתאם לקוורום המקובל בבחירות לפרלמנט שבאותה מדינה. תוצאות ההצבעה האזרחית תישארנה חסויות עד לרגע שבו לא תינתן עוד אפשרות להצביע.

הדמוקרטיה ההיברידית, בשונה מהדמוקרטיה הטכנולוגית, אינה משמשת את הציבור למעורבות פוליטית כללית אלא ממקדת את מעורבותו לתפקיד המרכזי של הפרלמנט – הצבעה על חקיקה. החידוש המרכזי שבהצעה ליישום הדמוקרטיה ההיברידית הוא מיסוד ומסגור המעורבות האזרחית בתהליך הפקת התוצרים הפוליטיים, אולם בשונה מהיישום המקובל בהצבעה לפרלמנט או בדמוקרטיה הישירה, במודל המוצע הציבור משתתף בהליך החקיקה אך אינו מקבל לידי את סמכות החקיקה, והכרעתו אינה מחייבת אלא רק מייעצת. המילה האחרונה היא בידי הנציגים, ובהצבעתם בלבד מתגבש דבר החקיקה המחייב. לפי מודל זה מעורבות הציבור באה לידי ביטוי בשכלול המערכת הדמוקרטית בסינתזה עם הפרלמנט, ולא בעליונות עליו.

יתרון ראשון של מודל זה הוא בהתרשמות ישירה של המחוקק – טרם הצבעתו בפרלמנט – בדבר מהותה של עמדת הציבור בנוגע לסוגיה הנדונה: האם לציבור עניין בנושא ההצבעה? האם הסוגיה היא רגישה ועומדת במרכזו של שסע פוליטי, או שהיא צדדית, שולית ונעדרת פרופיל ציבורי גבוה? האם ישנה התנגדות או תמיכה ציבורית גורפת בהצעה, או שמא ישנה מחלוקת שוויונית בעניינה? בהתאם לנתונים אלה ניתנת למחוקק האפשרות לשקול את הצבעתו ולשמש נציג ציבור כתפיסתו את הגדרת תפקיד זה. יתרון שני הוא שמודל זה משמש קטליזטור למחוקקים לנסח הצעות חקיקה ברורות לציבור (ולעצמם) או להימנע מניסוח הצעות חוק מיותרות ומזרות, וככל שתנוסחה כך – תביא המעורבות האזרחית במסגרת המודל ההיברידית לתיקון הניסוח עוד טרם ההצבעה הפרלמנטרית.⁷⁸

יתרון שלישי הוא בחובת הנציגים בפרלמנט לנמק – ככל שהם הצביעו בניגוד לעמדה הרווחת בציבור – מדוע הם פעלו כך. כיום, לא ידוע מהי העמדה הציבורית ולכן הנמקות הנציגים, אם ישנן כאלו, אינן מבוססות. נראה לשער כי במקרים מסוימים המחוקקים

יעלו טענות שאינן ענייניות לסוגיה עצמה, אלא נוגעות לאופי הציבור שהצביע בפועל ואשר השפיע על ההכרעה הציבורית.⁷⁹ למעט טענות מסוג זה, הדרישה מן המחוקק לנמק את הצבעתו – מדוע לא הצביע כרוב הציבור – משפרת את ביקורתו של הציבור על הליך החקיקה ועל תפקודם של הנציגים. הצבעה אזרחית טרם הכרעת הפרלמנט יוצרת משוב ציבורי אפקטיבי על עבודת המחוקק, ומשכללת במידה ניכרת את המערכת הדמוקרטית. הכרעת המחוקק אינה נתונה רק לחסדיהם של כלי תקשורת או קבוצות אינטרס המוצאים עניין בסוגיה מסוימת, שכן המחוקק נחשף ישירות לעמדה הציבורית טרם ההצבעה בפרלמנט. עמדה זו עשויה להשפיע עליו, ולחלופין לדרוש ממנו לנמק את הצבעתו בדיעבד או לקבל אחריות על הצבעתו ככל שהיא נגדה את העמדה הציבורית. בשולי הדברים, עשויה לעלות הטענה כי לאור העובדה כי התוצאה המתקבלת אינה מחייבת, וכן כי הציבור אינו מחויב כלל להצביע לפי המודל המוצע – אין הדבר שונה מסקרי דעת קהל, שבהם הנציגים מסתמכים בפעולותיהם על דעות שלא בהכרח משקפות את המציאות ואת הלך הרוח הציבורי.⁸⁰ המענה על כך טמון בעובדה כי בסקרי דעת קהל לא כל אזרח יכול להשתתף בהליך קבלת ההחלטה הפוליטית אלא רק מדגם מתוך הציבור, ובכך נפגם יישומו של רעיון החירות הפוליטית שעליו מושתתת ההצדקה העקרונית של הדמוקרטיה – הגשמת עמדותיו של הריבון. במודל המוצע, בשונה מסקר דעת קהל, עצם החזקת הסמכות בידי כל אזרח ליטול חלק בהצבעה, גם אם בפועל אינו עושה בה שימוש, היא ביטוי לחירותו הפוליטית ומשמשת תפיסה ראויה של ממשל עצמי. החלטתו של אזרח שלא להביע את עמדתו במערכת הטכנולוגית היא גם ביטוי לעמדתו הפוליטית, בדומה לאי-הצבעתו לפרלמנט או בדומה להיעדרות מכוונת של נציג מהצבעה בפרלמנט.

כאמור, מטרתו המרכזית של המודל ההיברידי המוצע הוא מיסוד וארגון המעורבות האזרחית בעבודת הפרלמנט באמצעות פלטפורמה אינטרנטית. עם זאת, משום שסמכות החקיקה לפי המודל ההיברידי המוצע – החל מהצעת החוק ועד מתן התוקף לתוצר החקיקה – נתונה בידי הנציגים בלבד, הרי שנשמר מעמדם של המחוקקים ומוענק להם מרווח הפעולה להצביע כפי הבנתם את האינטרס הציבורי. בסמכות זו בא לידי ביטוי אלמנט ההכלאה; המחוקק מודע לעמדת הציבור בסוגיה, אולם הוא רשאי להצביע כהבנתו ובניגוד אליה, ולהתמודד לאחר מכן עם הביקורת הציבורית ועם השלכות הצבעתו, ופעמים שהנציג יכריע כעמדת קבוצת מיעוט שממילא תומכת בכהונתו. במילים אחרות, לפי מודל זה – ובניגוד לחוששים למעמדו של הפרלמנט – לא נס לָחֵם של המחוקקים, אולם השפעתו של הציבור על החקיקה גדלה בצורה ניכרת, עד שהוא הופך לשותף עקיף – אך חשוב – בהליך החקיקה ובעיצוב המסגרת הפוליטית שבה הוא חי.

3. האתגרים במודל המוצע

בבסיס ההצעה למודל הדמוקרטיה ההיברידית עומד הרעיון של גיבוש סדר היום הפוליטי באמצעות שיתוף פעולה של המרחב האזרחי עם הפרלמנט. במילים אחרות, המודל

ההיברידי מבקש לקדם את המשטר הפרלמנטרי אל עבר המשטר הישיר – גם אם לא באופן מלא. ההצעה אינה חפה מאתגרים הנובעים מעצם שיתוף הציבור בהליך הפוליטי (בשונה מהאתגרים הנובעים משימוש באמצעים הטכנולוגיים שבהם דנתי בפרקים הקודמים), אולם בשל קוצר היריעה, ומשום שאין זה הנושא המרכזי של המאמר, אפרטם ואציע מענה עליהם במסגרת דיון ראשוני בלבד, מתוך כוונה להעמיקו ולהרחיבו בעתיד. **אתגר ראשון** הוא החשש כי השתתפות האזרחים בהליך החקיקה אינה אפקטיבית אם אין להם ידע או עניין באשר לסוגיות שעליהן הם מצביעים. על כך יש להוסיף כי חקיקה אינה המקצוע המרכזי של האזרחים, ואין לרשותם המשאבים הנפשיים והטכניים לעסוק בכך.

לאתגר זה כבר התייחסתי בפרק הקודם, בו ציינתי כי תפקיד מרכזי של חברי הפרלמנט הוא למלא את הרווח שבין האזרח למידע החסר באמצעות קידום הסוגיה הפוליטית לסדר היום, מסגור גודרי המחלוקת ומתן מידע להבהרת הסוגיה.⁸¹

בנוסף, ביחס לאתגר זה יש הטוענים כי קוצר הידיעה של האזרחים בסוגיות הנדונות אינו מכשול אמיתי להכרעה בהן. האזרחים הבוחרים אינם נדרשים להכשרה או למידע שלם (המכונה "ידע אנציקלופדי") כדי לנקוט עמדה בעלת משמעות. היכולת לכך טמונה בגישה התנהגותית-פסיכולוגית, המזהה אצל הבוחרים שימוש ב"קיצורי דרך" וברמזים מחשבתיים (המכונים יוריסטיקות) בעת קבלת החלטות במצב של אי-ודאות, גם כאשר הם אינם רלוונטיים להם. השימוש באמצעים הללו יעיל כמו עיבוד של מידע שלם. כלומר בוחרים מבססים את הצבעתם על חשיבה יוריסטית, ומשיגים את אותה תוצאה כפי שמתקבלת אצל אנשים המכירים את הסוגיות לעומק.⁸²

בהמשך לכך, במישור הפרקטי יש לוודא כי המידע יונגש לאזרחים בצורה בהירה ומתומצתת ויתבסס על מקורות מהימנים ושקופים ביחס לעמדתם הפוליטית. מחד גיסא, קל יותר להנגיש מידע במסגרת האינטרנטית, ומאידך גיסא גובר החשש לחדשות כוזב ולהעמסת מידע מיותר ולא מהימן, כפי שארחיב על כך באתגר הבא.

מול הטענה של חוסר עניין של הציבור בסוגיות פוליטיות עומדים אמצעים העשויים לסייע בהתגברות על האדישות הציבורית. למשל, הפקת קמפיין מעניין שיוציא את הציבור מאדישותו וידרבן אותו לחשוב ברצינות על השאלות הערכיות החשובות. כתשובת נגד לצורך בתקציבים ובמשאבים רבים לארגון הציבור המבוזר לשם קידום עמדה פוליטית, נראה להציע כי סביר להניח כי במקרים שבהם עניין מסוים הוא קרוב ללב האזרחים וחשוב להם מאוד, הם יתאגרו סביבו ויגייסו את המשאבים הדרושים לשם קידום ההצבעה.⁸³

האתגר השני הוא החשש כי הקמפיין וההסברה בהליך החקיקה ינוצלו בידי קבוצות אינטרס כדי לבלבל את המצביעים. ממחקרים שונים שהוצגו לעיל נראה כי קבוצות אינטרס משקיעות כסף רב כדי ליצור קמפיין תקשורתי המעמיס על הבוחרים מידע רב שיבלבל אותם, ובכך לבסס את ההצבעה על תסכול ועל עייפות ולא על נתונים רלוונטיים.

החשש גובר במקרה שבו הקמפיין המקדים עלול לשמש את קבוצות האינטרס להסוואת תעמולה פסולה, ודרכה להשפיע על עמדת הציבור כרצונן.⁸⁴

מנגד עומדים מחקרים המצביעים על כוחן המוגבל של קבוצות האינטרס ועל מגבלתן. קמפיין יקר העוטה את ההצבעה לא יגרום לאזרחים לשנות את דעתם אם הם אינם אוהבים את החוק המוצע.⁸⁵ זאת ועוד, נגד החשש ממניפולציות תאגידיות (ככל שהחשש אינו מופרז ופרנואידי) אפשר לטעון כי עצם הדיון בסוגיה מחליש את כוחו של התמרון; גם שימוש במנגנוני "פרקליט השטן" באמצעות הצגתה של "עמדת מיעוט" או קריאה לביקורת מוגברת על מידע שאליו נחשפים בתקשורת, ברשתות החברתיות ובמנועי החיפוש מביאים לתוצאה זו. די בהצגת עמדה נגדית או בקריאת תיגר ביקורתית – גם אם בצורה מלאכותית – כדי לערער על עמדה הנתפסת כמוסכמה חברתית וציבורית או כדי לשבור לכידות קבוצתית סביב קונצנזוס מסוים.⁸⁶

אתגר שלישי מוכר במשטרים דמוקרטיים בתור "עריצות הרוב", ולפיו ישנו חשש כי ייגרם נזק לקבוצות מיעוט ככל שגיבוש התוצר הפוליטי עובר מידי הפרלמנט גם לידי של הציבור.⁸⁷ חברי קבוצת המיעוט לרוב אינם נהנים מתמיכת הציבור הרחב במאבקם על זכויותיהם, ולכן לא יוכלו להגשים את האינטרסים הפוליטיים שלהם אם ההכרעה תימסר לידי הציבור.⁸⁸ הדמוקרטיה הייצוגית מבזרת את עוצמת הריבון בין רשויות השלטון וממקמת סוגיות פוליטיות מעבר להישג ידו של הרוב, ובכך מעניקה רשת ביטחון המגבילה את כוחה של סיעת הרוב בהשפעתה על זכויות המיעוט. הסרת אמצעי הגנה אלה בדמות דמוקרטיה היברידית עלולה להוביל לעריצות הרוב.⁸⁹

חשש זה אינו נוגע רק לשלב ההצבעה, אלא גם לקמפיין המקדים. הטענה היא שקמפיינים בדמוקרטיה ישירה הם בוטים ומוקצנים יותר מקמפיינים בדמוקרטיה ייצוגית בשל היותם ממוקדים בנושא ספציפי, ולא אחת הם מציגים במסגרתו את המיעוט כאיום על הרוב. החשש הוא ל"זליגת" הקמפיין המתריס נגד מיעוטים למרחב הציבורי היומיומי שלאחר ההצבעה.⁹⁰ יתר על כן, קמפיין המתמקד בזכויות המיעוט יכול לטפח תפיסות בקרב הרוב שלפיהן זכויות המיעוט הן איום על הכלל, והוא עלול לחזק סטראוטיפים שליליים על המיעוט ולהפחית את סובלנות הבוחר כלפיהם.⁹¹

רגישות הסוגיה וחשיבותה נדרשת לדיון רחב יותר, אולם פטור בלא כלום אי אפשר, ולכן אתמצת בקצרה את ההצעות למענה על אתגר זה. מול החשש לפגיעה בזכויות המיעוט, נראה לומר כי לדמוקרטיה הייצוגית אין יתרון אמיתי על פני הדמוקרטיה ההיברידית בהגנה על האינטרסים של קבוצות המיעוט, משום שנציגי הציבור – ככל האנשים – הם יצורים רציונליים החפצים בטובת עצמם ונתונים ללחצים של קבוצות אינטרס המקדמות את תועלתן על חשבון הציבור.⁹² עם זאת, יש הטוענים כי בעוד שבהליכי קבלת החלטות בדמוקרטיה פרלמנטרית יש אפשרות למשא ומתן ולפשרה, מנגנונים ישירים מחייבים הכרעה בינארית, שמטבעה נוטה לקיצוניות העלולה לפגוע במיעוט.⁹³ במענה לכך ראוי להזכיר כי המודל המוצע אינו מבסס את התוצר הפוליטי

על הכרעה ציבורית אלא משתמש בעמדת הציבור בתור הצעה לנציגים, ולהם עומד מנגנון "הפשרה הפרלמנטרית" לשם הכרעה סופית.

יש הטוענים כי לא הוכח, במישור העקרוני, כי מאפייני משטר ישיר מהווים בסיס לפגיעה במיעוטים. להפך, במקרים רבים המציאות מוכיחה כי מעורבות אזרחית ישירה, למשל בהליכי הדמוקרטיה הישירה, עשויה להביא דווקא לשיפור מעמדן של זכויות המיעוט.⁹⁴ במשטר דמוקרטי ייצוגי, הכולל בחירת נציגים המקדמים כמה נושאים פוליטיים, ענייניהן של קבוצות מיעוט נבלעים פעמים רבות בין שלל הסוגיות השונות ואינם מקבלים ביטוי מעשי. משטר ישיר, לעומת זאת, נדרש להתמקד בסוגיה אחת, ומעניק לקבוצות המיעוט הזדמנות להעלות לדיון ציבורי את עניינן ואף לזכות בתמיכה ציבורית לשיפור מעמדן. דוגמה בולטת לכך היא המשטר הישיר באיטליה, המשרת לא אחת את המיעוט הפוליטי במדינה. המפלגה הרדיקלית, המקדמת ערכים ליברליים והמשמשת אופוזיציה לממסד האיטלקי השמרני, בהנהגתו של מרקו פאנלה, קידמה משנות השבעים שורה של משאלים בענייני זכויות אדם. חלקם, כגון המשאלים בעניין הזכות להתגרש והזכות להפלה, אף אושרו, תוך גיוס הציבור באמצעים שונים ולא-קונבנציונליים להעלאת המודעות בסוגיות העומדות להצבעה. כיום המפלגה הרדיקלית נחשבת לקבוצה הפוליטית שהביאה להצבעה את מספר המשאלים הישירים הגדול ביותר, אף שכוחה האלקטורלי נע סביב 2.5%⁹⁵. נתון זה הוא דרמטי לנוכח הטענה כי מעורבות אזרחית ישירה פוגעת בזכויות המיעוט. נראה כי ללא מנגנון זה לעולם לא היו חברי קבוצת המיעוט הפוליטי יכולים לבודד סוגיה פוליטית אחת ולהביאה למודעות ציבורית, ואף לממש בפועל את תפיסת עולמם.⁹⁶

זאת ועוד, הטענה לפגיעה בזכויות המיעוט מתבססת על שתי הנחות בסיס שנויות במחלוקת. הנחה ראשונה היא שקבוצת המיעוט נחותה מבחינה מספרית, ולכן הכרעת הרוב במסגרת הדמוקרטיה הישירה בהכרח תקפח את המיעוט. הנחה זו מתעלמת מן העובדה שקבוצת מיעוט אינה בהכרח מיעוט מבחינה מספרית. הגדרתה כקבוצת "מיעוט" היא ביחס לקבוצה הדומיננטית, כלומר העילית המחזיקה בכוח הפוליטי והחולשת על מנגנוני השלטון על אף נחיתותה המספרית. במקרים שבהם המיעוט הוא רוב מספרי, הכרעה במשטר ישיר מעניקה לקבוצת המיעוט – כלומר לרוב הציבור – אפשרות לגבש עמדה מקורית ללא תלות בתמרוני העילית ולבטא בפועל את יתרונה המספרי.

הנחה שנייה היא שרובן המוחלט של המחלוקות הפוליטיות נוגעות ליחסי הכוחות שבין קבוצת המיעוט לרוב הציבור או לזכויות חבריה של קבוצת המיעוט. הנחה זו היא שגויה לאור העובדה שרבות מן ההחלטות הפוליטיות החשובות המתקבלות בעשורים האחרונים אינן כרוכות בהגנה על מיעוטים, אלא בהכרעה במחלוקות ערכיות המפלגות את הציבור, לאחר שהציבור חשב עליהן בצורה שקולה ועניינית. עובדה זו שומטת את הקרקע מתחת לניסיון להצדיק את הסירוב להתחשב בעמדת הציבור מטעמים פטרנליסטיים או מטעמים של הגנה על המיעוט. גם בין אנשים שקולים, המחויבים להנחות מוצא ערכיות משותפות, תיתכן מחלוקת בעניין אופן ההכרעה בשאלות קונקרטיות. לעיתים

המחלוקת נובעת מקריאה שונה של המציאות ולעיתים מאי-הסכמה באשר לדרך הראויה לאזן בין ערכים מתנגשים. אין מדובר כאן בהתנהלות פזיזה או בפגיעה (מכוונת או לא מכוונת) בקבוצות מיעוט, אלא בוויכוח ערכי אמיתי.⁹⁷ במקרים שכאלה אין חשש לקיפוח זכויות המיעוט, וממילא אין הצדקה להימנע מאימוץ עמדתו של הרוב במסגרת משטר ישיר או היברידי.

עם זאת, במקרה שבו המשאל עוסק בסוגיה שבמרכזה "זכויות המיעוט", אפשר להטיל מגבלות על אופן הקמפיין כדי למנוע הסלמה ופגיעה בחברי קבוצת המיעוט בזמן הקמפיין ולאחריו. כך למשל, אפשר להציב דרישה כי הקמפיין יישא אופי חיובי ויתמקד בתועלת הצומחת מהכרעה לטובת עמדה מסוימת ולא בנזק שקבוצת המיעוט עלולה לגרום לחברה אם העמדה לא תתקבל, או להטיל מגבלה על שימוש במוטיבים גזעניים מובהקים או בעלי כושר הסתה, כנהוג בהליך בחירות בדמוקרטיה ייצוגית בישראל.⁹⁸ לסיכום, המודל המוצע אינו חף מאתגרים, אך ככל שקיימת נכונות לקדם ולייעל את המשטר – כך נדרשת התמודדות עם קשיים, אשר לפחות לפי ניסיון המענה עליהם במאמר אינם מסכלים לחלוטין את המודל ההיברידי.

סיכום (והחשש מפני דמוקרטיה היברידית בישראל)

לאחר שלושים שנה שבהן הטכנולוגיה האינטרנטית משמשת אותנו בכל מערכי החיים, נראה כי ניתן להקצותה גם לטובת גיבוש ההחלטה הפוליטית במדינה. בעקבות כך, המאמר הציג כי על אף הקשיים הטכניים בדמוקרטיה הטכנולוגית – הפתרונות מצויים והיתרונות הרבים מחפים על החסרונות המלווים את ניצול הטכנולוגיה בהליך הדמוקרטי. הדיון בהגדרת הדמוקרטיה הטכנולוגית ופירוט יתרונותיה וחסרונותיה שימשו בסיס לדיון בשאלה רחבה יותר באשר למקומה של המעורבות האזרחית במדינה שבה הליך קבלת ההחלטות הפוליטיות נערך כדבר שבשגרה רק על ידי הנציגים הפרלמנט. המסקנה היא כי ההתפתחות הטכנולוגית מקדמת את המעורבות האזרחית בכל שלבי ההליך הפוליטי, לרבות בשלב ההכרעה, ועם זאת אינה מייתרת את עבודת הנציגים ואף מחזקת את נחיצות הפרלמנט במערך האזרחי במדינה הדמוקרטית. הדמוקרטיה הטכנולוגית תורמת להליך הייצוגי באמצעות הפריית השיח הפוליטי בין המפלגות הפוליטיות לאזרחים, כך שהנציגים יקדמו את ענייני הציבור בפעילותם הפרלמנטרית. במקביל, גם המעורבות האזרחית "מתענדת" ונהנית מסגולותיה של הדמוקרטיה הייצוגית, ופגמים הקיימים בחברה הדמוקרטית עשויים למצוא מענה במנגנוני הפשרה המאפיינים את הפרלמנט. בעקבות יחסי הגומלין ושיתוף פעולה העשויים להפיק הצלחה לשדרוג המערכת הדמוקרטית, הצגתי אפשרות להכלאת הדמוקרטיה הפרלמנטרית עם המעורבות האזרחית מבוססת הטכנולוגיה, והצעתי לכוון מודל חדש המכונה "דמוקרטיה היברידית" שבמסגרתה נוטלים אזרחים, המעוניינים בכך, חלק ישיר בהליך ההצבעה. בשונה מהדמוקרטיה הישירה, מודל זה אינו מקנה את סמכות ההכרעה בידי הציבור, וסמכות "המילה האחרונה" נתונה לנציגים – לרשותם עומדים אמצעים פרלמנטריים, שאינם עומדים לרשות האזרחים,

לשכלול ההחלטה הפוליטית. התקווה היא כי הליך פוליטי כזה יפיק באופן מיטבי את עמדת הריבון במסגרת הפוליטית.

עם זאת, כידוע, הצעות לשינויים אינן זוכות לתמיכה מיידית אף אם הן נושאות בקרבן ברכה – קל וחומר כאשר השינוי המוצע מתמודד עם חשש ציבורי לגבי השלכותיו על ההליך הפוליטי. כאזרח ישראלי, טבעי שאגלה עניין מיוחד ברלוונטיות שלה להקשר הישראלי. החברה הישראלית אינה מכירה מציאות של מעורבות ישירה בקבלת החלטות פוליטיות. לא בכדי מדינת ישראל היא אחת מארבע המדינות היחידות בעולם המערבי שלא יישמה בפועל אלמנטים מן הדמוקרטיה הישירה, ומשאל עם הוא דבר זר לה.⁹⁹ לדידי החשש נובע בעיקר מתפיסת עולם עיליתנית של הציבור הישראלי, אשר אינו רואה עצמו גורם דומיננטי, או למצער גורם רלוונטי, בהליך הדמוקרטי ובקבלת החלטות פוליטיות. תקוותי היא כי מאמר זה יצמצם את החשש או ירענן את תפיסת העולם המגמדת את מעורבותו של הציבור בהליך הפוליטי. במקביל, האירועים שהתרחשו בשנים האחרונות – החל מחשיפת הציבור למידע ביחס לסוגיות שעל הפרק, המפגש הבלתי אמצעי עם נציגי הפרלמנט וההבנה כי נדרשת ביקורת על פעולתם, מערכות הבחירות התכופות המגלות יותר ויותר את אוזלת ידם של הנציגים – עשויים גם לתרום לקידום הנכונות מצד הציבור לקראת האפשרות כי מעורבות ציבורית ישירה בהליך הפוליטי הכרחית להצלחתה של המסגרת הפוליטית בישראל.

הערות

- 1 הצבעה לכנסת בישראל נעשית לפי השיטה הקלאסית, באמצעות פתקי הצבעה בעמדות קלפי. בישראל אין לציבור השפעה ישירה על הליך החקיקה אלא באמצעות פנייה לנציגים. קיימים אתרים המנגישים לציבור מידע פרלמנטרי בנוגע להצעות חוק, שלבי הליך החקיקה לרבות שידורים ופרוטוקולים של ועדות הכנסת, ואף את עמדת חברי הכנסת ברשתות החברתיות – אולם אין בהם כדי לרכז מעורבות אקטיבית של הציבור בהליך החקיקה או לגיבוש עמדת הציבור בנושא העומד להצבעה בכנסת. ראו **אתר הכנסת** (25.10.2020) <https://main.knesset.gov.il/Pages/default.aspx> – אתר מדיני הכולל מידע על הכנסת ופעולותיה לרבות שידורי הוועדות; **כנסת פתוחה** (25.10.2020) <https://oknesset.org/> – אתר פרטי, מבוסס התנדבות, השואף להנגיש את כל המידע המעודכן מהכנסת עם יכולות חיפוש משוכללות ואפשרויות מתקדמות לניתוח נתונים; **כיכר המדינה** (25.10.2020) <https://kikar.org/> – אתר המרכז את פרסומי הח"כים בפייסבוק. כמו כן, ראו להלן בהערה 65 על אתרים המפקחים על פעילות הפרלמנט.
- 2 לרוב נדרשת התארגנות טכנית רחבה ויקרה מאוד – החל מהקמת התשתית לבחירות האזרחים, דרך עידודם להצבעה, הנגשת הקלפיות, אבטחת ההצבעה וטוהר הבחירות וכלה בעיבוד הנתונים והתוצאות באופן מהימן ומהיר. לאלו יש להוסיף את עלות יום השבתון. עלות מוערכת של מערכת בחירות אחת בשנת 2019 (להלן: בחירות לכנסת ה-21) היא 5 מיליארד ₪. בתוך סכום זה כלול תקציב הבחירות ומימון מפלגות בסך 706 מיליון ₪ נטו. להצעת תקציב הבחירות לכנסת ה-21, ראו אגף התקציבים **תקציב המדינה הצעה לשנת הכספים 2019 – עיקרי התקציב ותוכנית התקציב הרב-שנתית 103 (2018) (להלן: תקציב המדינה 2019)**. להערכת שווי מערכת הבחירות לכנסת ה-21, ראו גד ליאור "עלות יום השבתון בבחירות: 2.5 מיליארד שקל" <https://bit.ly/39c8gbs>. לעיתים השקעה זו אינה מוצאת מענה ראוי אצל הציבור, אשר חלק ניכר ממנו אינו משתתף בהצבעה עצמה. למשל, בישראל – שבה אחוזי ההצבעה בבחירות גבוהים ביחס למדינות אחרות – עומד שיעור ההצבעה בשנים האחרונות על 68.5% (בחירות לכנסת ה-21); 69.4% (בחירות

- לכנסת ה־22; 71.5% (בחירות לכנסת ה־23). יוצא אפוא כי בין שליש לרבע מאזרחי ישראל אינם נוטלים חלק במערכת הבחירות. נתונים על שיעורי הצבעה ראו באתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת (25.10.2020) <https://bechiro23.bechiro23.gov.il/election/Pages/HomePage.aspx> (לכל מערכת בחירות אתר נפרד). להרחבה על ההסברים התאורטיים לסיבה שחלק ניכר מהציבור אינו משתתף בהצבעה בישראל ראו מיכאל פיליפוב "חסמי ההצבעה ופרופיל האזרח הפסיבי" מצביעים או לא מצביעים? ההשתתפות בבחירות לכנסת 67, 66-86 (מחקר מדיניות 106, 2015).
- 3 ראו ג'ון ס' מיל ממשל של נציגים 67 (מהדורה שלישית, ח"י רות עורכת, יוסף אור מתרגם, 1958): "כל השיקולים הללו באים ללמדנו שהממשל היחיד, שביכולתו לספק את כל דרישותיו של המצב החברתי במלואן, הוא הממשל שהעם כולו משתתף בו [...] אולם, מאחר שבכל עדה העולה בהיקפה על עיר אחת קטנה, מן הנמנע הוא שהאזרחים כולם ישתתפו השתתפות אישית בעסקי הציבור חוץ מבחלק קטן עד מאד מהם, הרי מתחייב מכאן שהטיפוס האידיאלי של ממשל מושלם הוא ממשל של נציגים" (הדגשות שלי – ש"ש).
- 4 לאי־נגישות הבוחרים הפוטנציאליים לקלפי בשל מרחק רב או מידע לקוי לגבי מיקומם, ראו "עדאלה דורש מועדת הבחירות להציב קלפיות בכפרים בדואים לא מוכרים בנגב" עדאלה 5.2.2019 <https://bit.ly/36XJJEk>: "לפני אזרחים המתגוררים ביישובים ללא תחבורה ציבורית נדרשים לנסוע עשרות קילומטרים כדי לממש את זכות ההצבעה שלהם". למוטיבציות הצבעה ירודה בעקבות המתנה מרובה, ראו עידו אפרתי "כ־4,000 ישראלים שנמצאים בבידוד מחשש לקורונה הצביעו בקלפיות המיוחדות" הארץ 2.3.20; לספירת קולות לקויה או פסילת קולות בשל פגמים אובייקטיביים או בשל התערבות פסולה בקביעת איכותם, בהקשר הישראלי ראו בר"ם 213/14 בלעיש נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 23.1.2014) (להלן: עניין בלעיש); בהקשר האמריקני ראו *Bush v. Gore* (2000) 531 U.S. 98; לנתונים על משאבים הכרוכים בהקמת הקלפיות ותפעולן ראו תקציב הקמת התשתית ותפעולה לבחירות לכנסת ה־21 באתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־21 <https://bechiro21.bechiro23.gov.il/election/Kneset20/Pages/GeneralData.aspx> נדרשו 283,000,000 ₪ להקמה ותחזוק 10,460 קלפיות. עוד ראו תקציב הקמת התשתית ותפעולה לבחירות לכנסת ה־22 באתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־22 <https://bechiro22.bechiro23.gov.il/election/> נדרשו 317,330,000 ₪ כדי לתחזק 10,543 קלפיות.
- 5 לסקירה על התפתחות המהפכה והשפעותיה הראשונות ראו למשל Lucy Küng, Anna-Martina Kröll, Bettina Ripken & Marcel Walker, *Impact of the Digital Revolution on the Media and Communications Industries*, 6(3) JOURNAL OF THE EUROPEAN INSTITUTE FOR COMMUNICATION AND CULTURE 29, 29–47 (1999).
- 6 ראו למשל כתיבה מוקדמת בנושא: Tony Babeo, *The Debate Over Teledemocracy*, THE SLOPING HALLS REV. 1 (1995); MARK POSTER, *CYBERDEMOCRACY: INTERNET AND THE PUBLIC SPHERE* (1995); Alinta Thornton, *Does Internet Create Democracy?* ECQUID NOVI: AFRICAN JOURNALISM STUDIES 22 (2001).
- 7 Stephen Coleman, *Making the E-Citizen: A Sociotechnical Approach to Democracy*, in CONNECTING DEMOCRACY: ONLINE CONSULTATION AND THE FLOW OF POLITICAL COMMUNICATION 380 (Stephen Coleman & Peter M. Shane eds., 2012).
- 8 שם, בעמ' 380–382.
- 9 בסוגיות ארציות ראו למשל "האם החוק המגביל את ההפגנות הוא אנטי דמוקרטי? הצביעו" מעריב <https://bit.ly/2UWMWOZ> 30.9.2020; "הצביעו: האם יש לסגור חנויות בשבת?" nrg 26.6.2013; בסוגיות עירוניות ראו יוסי וקנין "תושבי עפולה הצביעו: האם צריך להעתיק את המזרקה המנגנת למקום אחר?" mynet 21.7.2020; "הצביעו בסקר: האם הרמזורים באור עקיבא משפרים את התנועה בלב העיר?" מגדלור news 9.5.2017.
- 10 Coleman, לעיל הערה 7, בעמ' 383–385. כפי שארחיב להלן בפרק ג.2, ניתן להמיר את הסקר האינטרנטי לפלטפורמה טכנולוגית משוכללת הכוללת את כל הצעות החוק הערכניות העומדות

להצבעה בפרלמנט בכל שלבי החקיקה – במסגרתה יביע הציבור הרחב את עמדתו בסוגיות העומדות להצבעה.

11 שם, בעמ' 388. דוגמאות לפעילות פוליטית בישראל ראו למשל בקבוצת פייסבוק המכונה "הורים עובדים לשינוי" הנאבקים לצמצום ימי החופשה במערכת החינוך, או קבוצה שהוקמה למען שחרורו של גלעד שליט שכוונתה "ב-24.7.2010 כל המדינה לובשת לבן למען גלעד שליט". לדוגמאות נוספות ברחבי העולם ראו קרין תמר שפרמן "מחאה.com" המכון הישראלי לדמוקרטיה 15.5.2010. <https://bit.ly/3m6gmG6>. דוגמה מן התקופה האחרונה (שנת 2020) היא קבוצת פייסבוק המכונה "לא יהיה בסגר!!" המונה מעל 65 אלף חברים שעניינה הוא (לפי "אודות" בדף) "מטרת הקבוצה היא למנוע סגר על מדינת ישראל! אנחנו לא קבוצה פוליטית, אין ימין או שמאל, אנחנו לא מכחישי קורונה ולא אנרכיסטים. אנחנו אזרחים שעתידי המדינה חשוב להם, עבורנו, עבור הורינו ועבור ילדינו! אם גם אתם כאלו נשמח שתצטרפו למאבק!". דוגמה אחרת לקבוצה בפייסבוק היא "חינוך 2020 – למערכת חינוך אפקטיבית יותר" המונה כ-30 אלף חברים ועניינה הוא (מתוך "אודות" בדף) "מטרת הקבוצה ליצור שיח משותף, מקדם ומייעל את מערכת החינוך, ולפעול להתאמת משרת המורה לתפקיד".

12 ההתארגנות הפוליטית של הציבור אינה במישור החקיקתי בלבד ומתוך מטרה להשפיע על מקבלי ההחלטות, אלא אף נוגעת למקרים "עוקפי נציגים" שבהם האזרחים פותרים את הבעיה הפוליטית מבלי להזדקק למנגנונים השלטוניים. ראו למשל את פריחתן של מסגרות "מימון המונים" (Crowd funding) לפרויקטים השונים. ראו להלן גם בהערה 83.

13 לפי סקר שנערך בשנים 2016-2019 ב-183 מדינות, רק 17% מהמדינות משתמשות בהצבעה ממוחשבת מסוג כלשהו, ורק כרבע מהן משתמשות במערכת ממוחשבת להזדהות בקלפי. יוצא אפוא כי ב-129 מדינות לא נעשה שימוש בהצבעה ממוחשבת כלל. ראו אהוד בקר בחירות ממוחשבות – מבט משווה 8-9 (2019). רוב המידע המשווה מבוסס על המחקר הבא: Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), ICTs in Elections Database <https://www.idea.int/data-tools/data/icts-elections> – מידע הנכון ליום 2 ביולי 2019. מועצת אירופה (Council of Europe) פרסמה בשנת 2004 הנחיה לאמות מידה לבחירות ממוחשבות שנועדה לסייע למדינות בפיתוח ובהפעלה של מערכות הצבעה ממוחשבות – המתחשבות באופן מיטבי בזכויות ובערכי יסוד דמוקרטיים. בשנת 2017 פורסמה המלצה מעורכנת ובה דברי הסבר והנחיות ליישום. לפי המלצה המעודכנת, בבחירות ממוחשבות יש להבטיח מתן גישה להצבעה נוחה לכל האוכלוסייה, שוויון בזכות לבחור ובספירת הקולות, הצבעה חופשית – ללא השפעה על שיקולי הבחור, והצבעה חשאית ככל האפשר. באמות המידה מודגש הצורך בתהליך בחירות שקוף ומוכן לבחורים, במערכת הצבעה אמינה ומאובטחת מפני סכנות חיצוניות, שרכיביה הם תחת פיקוח ובקרה חוזרת ונשנית, ובתיעוד התוצאות באופן שמאפשר ספירה מחדש. ראו באתר מועצת אירופה: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680726f6f.

14 ניתן לסווג את היתרונות הללו לפי אחת או יותר מן ההצדקות הבאות להליך הדמוקרטיה הפרלמנטרית: הצדקה ראשונה נטועה ברעיון חוכמת ההמונים, שלפיו ההליך הדמוקרטי מיישם את היכולת האפיסטמולוגית של ציבור האזרחים, כקולקטיב, לבחור את הנציגים הראויים לפרלמנט באופן טוב יותר מהפרטים המומחים בחברה. הצדקה שנייה היא יציבות המשטר, שלפיה הבחירות לפרלמנט נועדו למנוע פגיעה במעמדו של המשטר הפוליטי (ובמסגרתה משתלבים הגישה הפלורליסטית או תאוריית קבוצות אינטרס). הצדקה שלישית היא הפריית השיח הפוליטי (מכונה גם "דמוקרטיה דליברטיבית"), המגדירה מסגרת דמוקרטית בריאה לפי השתתפות האזרחים בבחירת נציגיהם לפרלמנט. הצדקה רביעית היא הגשמת עמדותיו של הציבור, המקדמת את ערך החירות, שלפיו היות שהציבור הוא הריבון, והמסגרת הפוליטית מכוננת על ידו, מוקנית לו הזכות לבחור את נציגיו שיעצבו בהתאם לעמדותיו ולרצונותיו. להרחבה על הצדקות אלו וסיווגן, ראו שאול שארף "זכות הבחירה לפרלמנט במדינה דמוקרטית או בשבח הכרעת הרוב" תיקון – ספרים רב-תחומיים לטיפול ולשינוי חברתי, ב 201, 202 (2020).

- 15 ראו מחקר המצביע על הרחבת ההשתתפות הפוליטית בזכות האמצעים הטכנולוגיים: Jennifer Oser & Shelley Boulianne, *Reinforcement Effects between Digital Media Use and Political Participation: A Meta-Analysis of Repeated-Wave Panel Data*, 84 PUBLIC OPINION QUARTERLY, 355–6 (2020). מסקנת מחקרן היא שעמידות הממצאים להשתתפות פוליטית באמצעים טכנולוגיים מרמזת על הגדלת אי-השוויון בהשתתפות הפוליטית. מסקנה זו אינה מתחייבת מהמחקר, ולדעתי אף סותרת את ממצאיו.
- 16 בשנת 2008 נאמדה עלות עמדה ממוחשבת בכ־43,500 ₪ לעמדה (בשקלול כל ההוצאות הנדרשות – בעלות ראשונית ועלות שוטפת). משום שנוקדו לכ־7,500 עמדות קלפי, רעיון המחשוב נגנז (לעומת 67 מיליון ₪ שהוקצו לבחירות המוניציפליות, בחירות ממוחשבות יעלו מעל 300 מיליון ₪). אולם ההצעה במאמר מתייחסת לשימוש באמצעים הדיגיטליים שברשות רוב האזרחים במדינות המערב – אינטרנט במחשב הביתי או בטלפון החכם (סמארטפון). בישראל, למשל, 88% מן האוכלוסייה בעלת טלפון חכם, ראו KYLE TAYLOR & LAURA SILVE, SMARTPHONE OWNERSHIP IS GROWING RAPIDLY AROUND THE WORLD, BUT NOT ALWAYS EQUALLY (Pew Research Center, 2019), לפיכך לא תידרש כמות הקלפיות שדרושה בשיטה הקלאסית. אומנם תידרשנה עמדות דיגיטליות – בעיקר בריכוזים חרדיים שבהם השימוש בטלפונים חכמים נמוך – אך לא כמספר העמדות הקלאסיות הקיימות כיום. בהתאם לכך, גם אם העלויות המיידיות אינן נחסכות משום שעלות ראשונית להפקת המערך הטכנולוגי גבוהה מאוד, לאורך זמן החיסכון הוא משמעותי במידה רבה. לצורך ההמשכה: הוקצו 67 מיליון ₪ להקמת 7,500 קלפיות בשנת 2008 ולהפעלתן – עלות עמדת קלפי קלאסית היא כ־9,000 ₪. במערכות הבחירות האחרונות נדרשו מעל 10,500 קלפיות (ראו אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־22, לעיל הערה 4). עלות שימוש בשיטה הקלאסית כיום נאמדת בכ־95 מיליון ₪ (בפועל הוקצו יותר, ראו להלן בסוף הערה זו). בשימוש בשיטה הדיגיטלית, בהערכה גסה כ־15% מן הציבור לא יעשו שימוש באמצעי טכנולוגי העומד לרשותם (12% שממילא אינם מחזיקים במכשיר אינטרנטי ועוד כ־3% שיעדיפו את הגישה הקלאסית). לפיכך תידרשנה רק כ־1,600 עמדות קלפי ממוחשבות, שעלותן נאמדת בכ־70 מיליון ₪ (בערכים של לפני יותר מעשור – בשנת 2008; כיום ההערכה היא שהטכנולוגיה משוכללת יותר וזולה יותר). החיסכון לפי ההצעה שבמאמר הוא כ־25 מיליון ₪ (ללא הפחתת העלות הראשונית, שאינה נדרשת למערכות בחירות חוזרות). להערכות הכספיות של עמדה קלאסית לעומת עמדה ממוחשבת בשנת 2008 ראו מבקר המדינה היערכות לבחירות ברשויות המקומיות וניהולן (2010). התקציב שהוצע לוועדת הבחירות המרכזית, לצורך תכנון, ארגון וניהול הבחירות לכנסת עד לקביעת תוצאות הבחירות, עבור בחירות 2019 (לכנסת ה־21) עמד על 227 מיליון ₪. ראו תקציב המדינה 2019, לעיל הערה 2.
- 17 ישראל נמצאת בקבוצת המדינות המאפשרות לממש את זכות ההצבעה במסגרת "הצבעת חוץ", אולם רק לקבוצות מצומצמות של אזרחים השוהים מחוץ לארצם בשל תפקידים רשמיים מטעם המדינה (דיפלומטים, אנשי צבא, שליחי הסוכנות היהודית ובני משפחותיהם). כך נהוג גם באירלנד ובהודו למשל. מדינות שאינן מגבילות בתנאים: אסטוניה, ארצות הברית, דרום אפריקה, נורווגיה, פולין ושוודיה. מדינות המגבילות בתנאים: גרמניה – רק מי ששהה מחוץ למדינה פחות מ־25 שנים; בריטניה – 15 שנים; אוסטרליה – 6 שנים; קנדה – 5 שנים; ניו זילנד – 3 שנים; טורקיה – 6 חודשים. לנתונים אלו ולהרחבה בסוגיה הזו ראו ניר אטמור ועופר קניג "חובת הצבעה, הצבעת אזרחים מחוץ ומנגנונים אחרים לעידוד ההשתתפות בבחירות" מצביעים או לא מצביעים? ההשתתפות בבחירות לכנסת 89, 104–105 (מחקר מדיני 106, 2015).
- 18 "שמי שחבר לחיות מחוץ לגבולות מדינתו, אין לו הזכות המוסרית להשפיע על בחירת ההנהגה הלאומית או על קביעת המדיניות ועל חלוקת המשאבים", ראו אטמור וקניג, שם, בעמ' 103. כלומר ישיבת קבע במדינה היא התנאי המהווה את הזיקה הפוליטית המרכזית המקנה לאזרח את הזכות להשתתף בהכרעת הסוגיה הפוליטית, ולאור פרמטר זה בלבד צריכה להינתן זכות ההצבעה.
- 19 לדידי, כל עוד אדם מוגדר כאזרח המדינה ואזרחותו לא פקעה או נשללה, אין למנוע ממנו ליישם את זכותו הפוליטית להשתתף במשאל הישיר. מדינה הממשיכה להעניק מעמד אזרחות גם למי

- שאינם חיים פיזית בגבולותיה חייבת להעניק (ולאפשר פיזית) את מימוש הזכות הפוליטית הבסיסית ביותר של כל אזרח – הזכות להשתתף בעיצוב המסגרת הפוליטית שאליה הוא משתייך.
- 20 על חסכון עלויות ראו לעיל בהערה 16. כמו כן, כוח אדם רב נחסך בספירת קולות דיגיטלית.
- 21 "יש השמים מבטחם ב'טלדמוקרטיה' זו, שבה יהיה ניתן לשאול לדעתם של כל האזרחים בכל רגע, על כל עניין. המחשבים האישיים יאפשרו לקיים משאל עם יומי או שבועי על כל נושא חשוב".
- יצחק גל-נור "תקשורת והדמוקרטיה בישראל" קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה 199 (דני קורן עורך, 1998). עוד ראו דניאלה קורבס דמוקרטיה טכנולוגית – היבטים נורמטיביים בהשפעת טכנולוגיות המידע על ההשתתפות האזרחית והאיכות השלטונית (נייר עמדה, 2006), המדגישה כי לדמוקרטיה הטכנולוגית יתרונות בשני מישורים – הישירות והדילברטיביות.
- 22 ראו למשל Oren Perez, *Electronic Democracy as a Multi-Dimensional Praxis*, 4 N.C. J.L. & Tech. 275 (2003), אשר הדגיש כי לא נכון ליישם את הדמוקרטיה הטכנולוגית "as is" על השיטה הקלאסית בשל חולשות החברה האנושית וליקוייה, הבאים לידי ביטוי ביתר שאת במערך הצבעה אינטרנטי.
- 23 FRANK BRYAN & JOHN McCCLAUGHRY, THE VERMONT PAPERS: RECREATING DEMOCRACY ON A HUMAN SCALE, 78 (1989): "A Dialogue of Millions? It Would Produce a Din, not a Democracy"
- 24 Giselle A. Auger, *Fostering Democracy through Social Media: Evaluating Diametrically Opposed Nonprofit Advocacy Organizations' Use of Facebook, Twitter, and YouTube*, 39 PUBLIC RELATIONS REVIEW 369 (2013); SIVA VAIDHYANATHAN, ANTISOCIAL MEDIA: HOW FACEBOOK DISCONNECTS US AND UNDERMINES DEMOCRACY, 31-4, 175-7 (Oxford Univ. Press, 2018)
- 25 תופעה זו קיימת מאז שעמד האדם על דעתו במסגרת פוליטית, אולם בזכות מאפייני הטכנולוגיה האינטרנטית ופריחת הרשתות החברתיות, המקילות משמעותית על הפצת המידע ("מהפכת המידע", ראו Kung, Kröll, Ripken & Walker, לעיל הערה 5), התרחבה תופעה זו במידה רבה והפכה בשנים האחרונות למוקד מרכזי בכל הנוגע למהימנות מידע המתקבל ברשתות החברתיות ובאמצעי התקשורת הממסדיים. להגדרת התופעה והרחבה על מאפייניה ראו David M. J. Lazer & co., *The Science of Fake News* 359 SCIENCE 1094-6 (2018); Edson C. Tandoc Jr., Zheng Wei Lim & Richard Ling, *Defining "Fake News" A Typology of Scholarly Definitions*, 6 DIGITAL JOURNALISM 137-53 (2018). לניסיונות להתמודד עם התופעה ראו למשל את מאמרה של ג'ואן דונובן, מנהלת המחקר של המרכז לחקר מדיה, פוליטיקה ומדיניות ציבורית בבית הספר לממשל על שם קנדי Joan Donavon, *You Purged Racists From Your Website? Great, Now Get to Work* WIRED (Jan. 7, 2020) בפרק 1. "השפעת הדמוקרטיה הייצוגית על המערך האזרחי במדינה".
- 26 ראו Perez, לעיל הערה 22, בעמ' 284-285. עוד ראו Cass R. Sunstein, *Republic.com* (Princeton Univ. Press, 2001). חשש לפגיעה במיעוטים ראו: Eben Moglen & Pamela S. Karlan, *The Soul of a New Political Machine: The Online, the Color Line and Electronic Democracy*, 34 Loy. L.A. L. Rev. 1089 (2001).
- 27 ANTHONY G. WILHELM, DEMOCRACY IN THE DIGITAL AGE: CHALLENGES TO POLITICAL LIFE IN CYBERSPACE, 13-31 (Psychology Press, 2000). וילהלם גם מציע הצעות מספר להתגברות על בעיות אלו. להרחבה בחסרונות שציינתי לעיל ראו Beth Simone Noveck, *Paradoxical Partners: Electronic Communication and Electronic Democracy*, in 7(1) THE INTERNET, DEMOCRACY AND DEMOCRATIZATION 18 (Peter Ferdinand ed., 2000).
- 28 ראו שני מחקרים אחרונים בנושא Feyza Altunbey Ozbay & Bilal Alatas, *Fake News Detection within Online Social Media Using Supervised Artificial Intelligence Algorithms*, 540 PHYSICA A: STATISTICAL MECHANICS AND ITS APPLICATIONS (2020); Shalini Talwar, Amandeep Dhir, Dilraj Singh, Gurnam Sing Virk & Jari Salo, *Sharing of Fake News on Social Media: Application of the Honeycomb Framework and the Third-Person Effect Hypothesis*, 57 JOURNAL OF RETAILING AND CONSUMER SERVICES (2020).

- 29 Erin B. Logan, "Fake News" Has Killed Nigerians. Can a Bill Stop the Violence?, LOS ANGELES TIMES (Dec. 24, 2019); Shelly Banjo & Natalie Lung, *How Fake News Is Stoking Violence and Anger in Hong Kong*, THE STAR (Nov. 12, 2019).
- 30 ראו גם במאמרו Cass R. Sunstein, *REPUBLIC.COM 2.0*, 13 (Princeton Univ. Press, 2007). ראו Cass R. Sunstein, *Democracy and the Internet*, in INFORMATION TECHNOLOGY AND MORAL PHILOSOPHY, 93–110 (Jeroen van den Hoven & John Weckert eds., Cambridge Univ. Press, 2008).
- 31 הדבר דומה לדרישה מגופי שידור לציין את ההתאמה של התוכן שלהם לילדים, או מיצרני מוזן לציין את האלרגנים שבמוצריהם. באופן כללי יהיה טוב אם ספקי תוכן באינטרנט יאמצו בצורה וולונטרית קוד התנהגות המקדם מטרות דמוקרטיות, בדומה לקודים דומים הרווחים בתקשורת הכתובה והמשודרת. SUNSTEIN, שם, בעמ' 14–16. היתרון ברגולציה עצמית, או באחריות תאגידית, הוא שמנסחי הכללים הם אלו העוסקים בתחום ולהם הידע המקצועי לגבי ההפרות האתיות שניתן לבצע. בנוסף, אכיפה עצמית נהנית ממוטיבציה גבוהה יותר בעמידה בכללים, לעומת רגולציה הנכפית מגורם חיצוני – בעיקר בתחומים שבהם קיימים קשיי אכיפה מוסדית, כמו בתחום האינטרנט, שאפקטיביות וגבולות האכיפה בו אינם מובהקים. בעניין שקיפות אמצעי האינטרנט וקוד התנהגות ראו Beth Simone Noveck, *Transparent Space: Law, Technology and Deliberative Democracy* (1999) A. Michael Froomkin, *in the Information Society*, 3 CULTURAL VALUES 472 (1999) *Habermas@discourse.net: Toward a Critical Theory of Cyberspace*, 116 HARV. L. REV. 749 (2003), המתאר כיצד האינטרנט עשוי ליישם את תפיסת הצדק של הבראמס (Habermas) בחברה הדמוקרטית. ראו גם בישראל על "אמנה לשמירה על בחירות הוגנות (ברשת)": תהילה שוורץ אלטשולר וגיא לוריא "מתחייבים לבחירות הוגנות ברשת" המכון הישראלי לדמוקרטיה 18.2.2019. <https://bit.ly/33eeLGS>
- 32 פרשיית זיוף תעודות הזהות בבחירות המקומיות בבית שמש בשנת 2013 הגיעה עד להכרעת בית המשפט העליון במסגרת בקשת רשות ערעור מנהלי והכרעתו לביטול תוצאת הבחירות בשל כך. ראו בר"ם 213/14 בלעיץ נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 23.1.2014).
- 33 הבלוקצ'יין הוא שרשרת של בלוקים המכילים מידע רלוונטי ליישום פעולה ספציפית (למשל, ביטקוין עוסק בהעברות כספיות, ולכן בלוק של מידע יכיל את זהות המוכר והקונה ואת סכום הרכישה – אבל בלוקצ'יין יכול לשמש בעוד מגוון של יישומים). חוץ מהמידע, כל בלוק מכיל עוד שני אלמנטים: מאפיין אישי, מעין טביעת אצבע דיגיטלית (Hash) לזיהוי הבלוק עצמו, ומאפיין המחבר אותו לבלוק הקודם בשרשרת. כך נוצרת שרשרת של מידע שקשה מאוד לחבל בה, שכן כדי לאשר את תוקפו של מידע שמצוי בבלוק יש לוודא שהוא מחובר לבלוק הקודם לו. ללא כך, שינוי באחד הבלוקים יגרור בעיה בבלוקים שאחריו בשרשרת ויזהה את הפעולה כלא תקפה. להרחבה על טכנולוגיית הבלוקצ'יין, יישומה בבחירות, ניצולה לשמירה על פרטיות הבחורים ומניעת תמרון התוצאה, ראו Gary Gabison, *Policy Considerations for the Blockchain Technology Public and Private Applications*, 19 SMU SCI. & TECH. L. REV. 327 (2016); Jane Susskind, *Decrypting Democracy: Incentivizing Blockchain Voting Technology for an Improved Election System*, 54 SAN DIEGO L. REV. 785 (2017).
- 34 ההצעה בגוף המאמר מתייחסת לבלוקצ'יין ציבורי – כלומר, רק בעל "המפתח" (הקוד לצורך העניין) יכול להזין את המידע ולא ניתן לאחר מכן לעשות שינוי במידע זה. החוק העיקרי של בלוקצ'יין ציבורי טמון בשקיפות המלאה, בכיזור, ובכך שמאה אחוזים מן המשתתפים חולקים בדיוק את אותה גישה למידע ולכן האפשרות למניפולציה חיצונית דורשת הסכמת כולם (דבר שאינו אפשרי מבחינה טכנית). להבדיל ממערכת בלוקצ'יין ציבורית, מערכת בלוקצ'יין פרטית יכולה להחליט למי יש כניסה אליה. רשת זו איננה משתמשת באלגוריתם ידוע ומוסכם על ידי הרוב. כלומר, מערכת בלוקצ'יין פרטית משמשת בעיקר כניסה למשתמשים ספציפיים, והיא רלוונטית יותר לעסקים (מערכת יחסים בין מספר גורמים עסקיים כמו בנקים). משתמש יכול להצטרף למערכת בלוקצ'יין פרטית רק לאחר ביצוע אימות זהות ואשרור ההזמנה להצטרפות. הווידוא חייב להתבצע על ידי מפעיל הרשת או

על ידי סט פרוטוקולים מוגדרים מראש במדויק המוטמעים ברשת זו. בעלים של מערכת בלוקצ'יין פרטית או מפעיל בה רשאי לכתוב מחדש, לערוך או למחוק כניסות נחוצות בבלוקצ'יין לפי דרישה. מערכת בלוקצ'יין פרטית איננה מבחורת והינה בעצם יומן הפצה הפועל ככסיס נתונים סגור, מאובטח, המבוסס על קונספט קריפטוגרפי. ראו המרכז לחקר סייבר משפט ומדיניות, אוניברסיטת חיפה ואיגוד האינטרנט הישראלי טכנולוגיית הבלוקצ'יין בישראל – שיבושים, שימושים, אתגרים וחסמים (2019).

35 דו"ח של ממשלת בריטניה שהתפרסם בשנת 2016 סוקר את אסטוניה כמדינה המתקדמת ביותר בהטמעת בלוקצ'יין בממשל, כך שכל אזרח יכול להשתמש בכרטיס הזהות האלקטרוני שלו באינטרנט כדי להזמין תרופות, להצביע, לבצע פעולות בבנק, לבחון את ציוני הילדים בבתי הספר, להגיש בקשה להטבות מהמדינה, להגיש דו"חות מס ותוכניות בנייה, להעלות את צוואתו לאתר, להירשם לשירות בצבא ולבצע עוד 3,000 פעולות שונות מול הממשל. ראו באתר הממשלתי של אנגליה GOVERNMENT CHIEF SCIENTIFIC ADVISER, DISTRIBUTED LEDGER TECHNOLOGY: BEYOND BLOCK .CHAIN, GOVERNMENT OFFICE FOR SCIENCE (2016) <https://www.gov.uk/Helios Trust The Vote>

36 להתרשמות מאתר העונה על הדרישות הללו ראו לדוגמה <https://vote.heliosvoting.org/> (last visited Oct. 25, 2020). בין שאר הטכניקות שהאתר מציע למשתמשים הוא מצייין למשל (תחת פרטיות): "In the normal process of a Helios election, your individual vote is never decrypted: encrypted votes are combined into a tally, using a process called homomorphic encryption, and only the final tally – never an intermediate tally – is decrypted"

37 ראו מכתב תומר אשור, אור דונקלמן ויהונתן קלינגר ליו"ר ועדת הבחירות לכנסת ה-19 בנושא "פגיעה בסודיות ההצבעה בשיטת הבינו" (17.1.2013) <https://bit.ly/375tEfl>. בנוסף, ביישובים קטנים או בקלפיות שבהן הצביעו אנשים באופן הומוגני ניתן לדעת בקלות מהי הצבעתם ושיוכם הפוליטי באמצעות בדיקה פשוטה באתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-23 <https://votes23.bechirot.gov.il/balotresults>. כך למשל, תוצאות ההצבעה בקלפי מספר 1 בבי"ס רבת-חומי בתל שבע הן: 185 הצביעו לרשימה המשותפת (מתוך 191 קולות כשרים). נמצא כי ניתן לדעת בדיוק של 96.86% מהו שיוכו הפוליטי של כל מצביע בקלפי; דוגמה נוספת היא תוצאות ההצבעה בקלפי מספר 91 בבני ברק: 372 הצביעו אגודת ישראל ו-26 הצביעו ש"ס (מתוך 402 קולות כשרים). נמצא כי ניתן לדעת בדיוק של 92.54% מהו שיוכו הפוליטי של מצביע בקלפי (בשקלול נתונים נוספים, כמו שם משפחה, ניתן אף לדייק יותר את שיוכו הפוליטי). ניתן להוסיף לכך את הצבעות החיילים וכיו"ב המצביעים במעטפות ייעודיות ושיוכם הפוליטי נחשף לסופרי הקולות.

38 תרגום מילולי מלטינית: "גם אתה!". כלומר, טענה נגדית לביקורת המתבססת על הטענה "אם גם אתה מתנהג כך – אל תבקר אותי" (ברומה לטענת "טול קורה מבין עיניך").

39 עוד ראו, ROZA TSAGAROUSIANOU & DAMIAN TAMBINI, CYBERDEMOCRACY: TECHNOLOGY, CITIES, AND CIVIC NETWORKS (1998) והפוטנציאל שבאינטרנט למנגנוני בחירות דמוקרטיות. עוד ראו LAWRENCE K. GROSSMAN, ELECTRONIC REPUBLIC: RESHAPING AMERICAN DEMOCRACY FOR THE INFORMATION AGE (1996)

40 בישראל, בהקשר של בחירות לכנסת, קיימת מחלוקת בשאלת ההצבעה האלקטרונית. ראו טל שחף "בחירות דיגיטליות בישראל? צריך מישהו אמיץ" <https://bit.ly/33hoDjd> 6.2.2020 ynet. לתמיכה בדמוקרטיה טכנולוגית ראו למשל ניר אטמור וזן פרידברג "המלצות: האם לשנות את כללי המשחק בישראל כדי לעודד את ההשתתפות בבחירות?" מצביעים או לא מצביעים? ההשתתפות בבחירות לכנסת 121, 123-124 (מחקר מדיניות 106, 2015); יהודה קונפורטס "דמוקרטיה במבחן הטכנולוגיה" PC אנשים ומחשבים 11.12.2014: "ממשלת ישראל, שלקראת סוף ימיה הקימה את מטה ישראל דיגיטלית, עדיין שולחת את אזרחיה להצביע באמצעות פתקי נייר, בדיוק כמו בבחירות לכנסת הראשונה, לפני כ-65 שנים [...] ההייטק המקומי, שמשותף בבניית הטילים הכי חכמים בעולם, מסוגל לנהל מערכת בחירות של כמה אלפי אנשים. החברות הישראליות שעשו את הבחירות הממוחשבות בשנים הקודמות ערוכות כיום יותר מתמיד לספק את השירות הזה, לתפארת מדינת

- ישראל". להתנגדות לדמוקרטיה טכנולוגית ראו רועי קצירי "בבחירות הבאות נצביע באמצעות בלוקצ'יין? המומחים חושבים שזה מסוכן מדי" גלובס 15.9.2019 <https://bit.ly/319zLVf>.
- 41 ראו Tal Orian Harel, Jessica Katz Jameson & Ifar Maoz, *The Normalization of Hatred: Identity, Affective Polarization, and Dehumanization on Facebook in the Context of Intractable Political Conflict*, 6 SOCIAL MEDIA + SOCIETY (2020). מחקר זה בחן את הקיטוב החברתי והפוליטי ועידוד הדה-הומניזציה ברשתות החברתיות והתמקד ברף הפייסבוק של יואב אליאסי, "הצל" (הראפר לשעבר ופעיל הימין), המונה כיום קרוב לחצי מיליון עוקבים (דורג ברשימה של 20 עמודי הפייסבוק האינטראקטיביים ביותר בישראל בשנת 2017). בחינת התגובות לפוסטים שהופיעו בעמוד הפייסבוק שלו בשנת 2017 העלתה כי התעצמה האיבה ברשתות החברתיות בין הקבוצות הפוליטיות בארץ, בצד הימני ובצד השמאלי של המפה הפוליטית, עד כדי עוינות שהגיעה לנקודת שיא והפכה את מערכת היחסים בין הקבוצות לקשה מאוד לגישור. החוקרות ניתחו את התגובות ל-194 פוסטים שלו (בשתי תקופות שונות) באמצעות תאוריית הזהות של טרל נורת'רופ, המורכבת מארבעה שלבים ומסבירה תהליכי הסלמה של סכסוכים, כדי להראות כיצד קבוצה הומוגנית אחת של משתמשי פייסבוק הופכת בהדרגה לסגורה, ומרחיקה פיזית ופסיכולוגית את מי שנתפס כ"אחר" ושונה ממנה – במקרה הזה את קבוצת ה"שמאלנים". ממצאי המחקר מדגימים כיצד במסגרת השיח הקבוצתי נוצרת נורמליזציה של עוינות קשה כלפי הקבוצה הפוליטית הנגדית, אשר עלולה להיות מסוכנת להמשך השיח הדמוקרטי ברשתות החברתיות. המשמעות היא שהסכסוך שמשתקף בשיח בין הקבוצות הפוליטיות התדרדר למצב שהוא כמעט בלתי פתיר. פתרון אחד שהחוקרות מציעות, אך אינן תומכות בו, הוא התערבות של גורם שלישי רב-עוצמה – כמו חברת פייסבוק עצמה, שתדאג להשבת עמודי פייסבוק בעלי תוכן פוגעני. פתרון שני הוא סיוע בקידום דפי פייסבוק שדואגים לקרב בין קבוצות שונות ויוצרים מרחב מקוון שבו גורמים מנוגדים יוצרים תוכן משותף (למשל "דיבור אחר"). פתרון שלישי הוא שינוי האלגוריתם של פייסבוק כדי שיעודד חשיפת משתמשים למידע מגוון ודעות פוליטיות וחברתיות שונות.
- 42 יש דוגמאות רבות לעמותות אזרחיות ומיזמים חברתיים העוסקים בשיכון המרנים ופיתוח ההיברבורת והשיח הדמוקרטי בחברה הישראלית. אפרט מקצתן, למשל "צו פיוס" (בין ימניים ושמאלנים ובין דתיים וחילוניים); "גשר" (חרדים, דתיים וחילוניים); "חיים משותפים" (יהודים וערבים); "אפשר אחרת" (יהודים וערבים).
- 43 DAVID BUTLER & AUSTIN RANNEY, REFERENDUMS: A COMPARATIVE STUDY OF PRACTICE AND THEORY 260 (1994); Sylvia R. Lazos Vargas, *Judicial Review of Initiatives and Referendums in Which Majorities Vote on Minorities' Democratic Citizenship*, 60 OHIO ST. L.J. 399, 417–9 (1999) עור ראו Derrick A. Bell, Jr., *The Referendum: Democracy's Barrier to Racial Equality*, 54 WASH. L. REV. 1, 20–1 (1978). דריק טוען כי תקצוב גדול של קמפיין משפיע באופן משמעותי על הצלחת ההצבעה משום שבכוחו להשפיע על האנשים באמצעות חידוד הפחדים, הרעות הקדומות והחששות – כדי לתמרץ אותם להצביע במשאל ישיר.
- 44 LEONARD W. DOOB, PROPAGANDA AND PUBLIC OPINION (1949); WILLIAM ALBIG, MODERN PUBLIC OPINION 25–38 (1956); BRUCE LANNES SMITH, HAROLD D. LASSWELL & RALPH D. CASEY, PROPAGANDA, COMMUNICATION, AND PUBLIC OPINION (1946); DANIEL KATZ, PUBLIC OPINION AND PROPAGANDA (1954).
- 45 ראו Shaun Bowler & Todd Donovan, *Demanding Choices: Opinion, Voting, and Direct Democracy*, 35–36 (2000) Catherine Engberg, *Taking the Initiative: May Congress Reform State Initiative Lawmaking to Guarantee a Republican Form of Government?*, 54 STAN. L. REV. 569, 576 (2001); Jodi Miller, "Democracy in Free Fall": *The Use of Ballot Initiatives to Dismantle State Sponsored Affirmative Action Programs*, 1999 ANN. SURV. AM. L. 1, 24–7 (1999). ראו גם דיון בחדשות כוב, לעיל הערה 25.
- 46 דוגמה לפיקוח מסוג כזה נמצאת דווקא מצד הרשות השופטת בהחלטה תקדימית של השופט חנן מלצר במסגרת תפקידו בתור יו"ר ועדת הבחירות המרכזית בבחירות ה-21. מלצר קיבל עתירה כנגד

התנהלות אנונימית של המפלגות בפרסום תכנים ברשתות החברתיות: "על-פי צו המניעה, חל על המשיבות הנ"ל, או על גורם כלשהו הפועל מטעמן בתשלום, או על-פי תיאום עמן (להלן: המפרסמים), איסור לפרסם פרסומים שאינם מזוהים באינטרנט, לרבות ברשתות החברתיות ובמנועי החיפוש השונים. לפיכך, בכל פרסום שיעשה על-ידי המפרסמים, או ביוזמתם – ידרשו המפרסמים לפרט בצד המודעה, או בגופה, את: זהותו, שמו ומענו של מזמין המודעה (הרשימה המתמודדת לבחירות הרלבנטית), ופרטים מקבילים לגבי האחראי להזמנת המודעה וכן למסור את דרכי ההתקשרות עמם (מען, כתובת אלקטרונית, טלפון). בשים לב לכך שבעידן הדיגיטלי החדש בו אנו מצויים – חופש הדיבור איננו עוד רק דר-צדדי (בין המדבר לבין השומע, או הצופה), אלא תלת-צדדי, כאשר למסגרת המסורתית מצטרפות הפלטפורמות המקוונות ברשת האינטרנט, כמו למשל: פייסבוק, גוגל, טוויטר, וואטסאפ, יוטיוב, טלגרם, וכיו"ב". ראו תב"כ 21/8 בן מאיר נ' מפלגת הליכוד, פס' 85-86 (פורסם בנבו, 27.2.2019) (להלן: עניין בן מאיר).

47 חשוב להדגיש כי אין פסול בקידום עניין ציבורי מתוך תפיסת עולם מסוימת או במימון להגשמת רעיון המגיע ממקור המבקש לקדם אידיאל ערכי מסוים. הטעם לפגם הוא כאשר המניע לקידום הרעיון מטושטש והמוטיבציה לכך אינה ברורה במטרה לקדם את הסוגיה הפוליטית מתחת לעיני הציבור ללא דיון ענייני.

48 ראו למשל DAVID ALTMAN, DIRECT DEMOCRACY WORLDWIDE 41-58 (2011), ואת הדוגמאות שהוא מציין שם. עוד ראו למשל בבג"ץ 4885/03 ארגון מגדלי העופות בישראל אגודה חקלאית שיתופית בע"מ נ' ממשלת ישראל, פ"ד נט (2) 14, 81 (2004) (להלן: עניין ארגון מגדלי העופות): "העם בחר בנבחריו כדי שידונו לעומקן בהצעות חוק המונחות לפניהם, כדי שיהרהרו בתוכנן, כדי שישוחחו ביניהם, כדי שיחליפו דעות, כדי שיתווכחו, ועל דרך זו יפקחו כראוי על התנהלותה של הממשלה. אשר-על-כן קרוי בית הנבחרים פרלמנט, והוא מלשון PARLER, לדבר".

49 לעיתים הציבור עשוי אף לדרוש את נטילת המושכות (במדינות שבהן המסגרת החוקית מאפשרת זאת) ולקדם את יישום הסוגיה במסגרת ההליך הישיר. Nora H. Kashani & Robert M. Stern, *More Deliberation? Perspectives on the California Initiative Process and the Problems and Promise of its Reform: Making California's Initiative Process More Deliberative*, 47 CAL. W. L. REV. 311, 322 (2011).

50 ראו Arthur Lupia, *Shortcuts Versus Encyclopedias: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections*, 88 AM. POL. SCI. REV. 63-76, 63 (1994) (להלן: Lupia, 1994). לופיה טוען כי בשל חוסר מידע והקושי להשיג מידע שלם ומהימן הבוחרים נעזרים ב"קיצורי דרך" לקבלת החלטה בעת בחירתם. בהקשר לכך הוא מציין את הטיית "חסות קבוצת האינטרס" ("interest-group endorsements") עם מוניטין אישי ואידאולוגיות פוליטיות ככלים לקיצור דרך לקבלת החלטה על ידי האזרחים. עוד ראו Arthur Lupia, *Dumber than Chimps? An Assessment of Direct Democracy Voters*, in DANGEROUS DEMOCRACY: THE BATTLE OVER BALLOT INITIATIVES IN AMERICA 66 (Larry J. Sabato, Bruce Larson, & Howard Ernst eds., 2011).
 ותשרירי טלוויזיה כאמצעי מידע לאזרחים ראו Shaun Bowler & Todd Donovan, *Do Voters Have a Cue? Television Advertisements as a Source of Information in Citizen-Initiated Referendum Campaigns*, 41 EUR. J. OF POL. RES. 777 (2002). לדיון בהסתמכות על דמויות מפתח בקבוצה חברתית בקבלת החלטות ראו BOWLER & DONOVAN, לעיל הערה 45. עוד ראו Shaun Bowler, *When Is It OK to Limit Direct Democracy?*, 97 MINN. L. REV. 1780 (2013).
 ביחס לבני-סמכא ראו Craig M. Burnett & Mathew D. McCubbins, *When Common Wisdom Is Neither Common nor Wisdom: Exploring Voters' Limited Use of Endorsements on Three Ballot Measures*, 97 MINN. L. REV. 1557 (2013).
 & MATHEW D. MCCUBBINS, THE DEMOCRATIC DILEMMA: CAN CITIZENS LEARN WHAT THEY NEED TO KNOW? (1998).

51 בניגוד לטענה כי שפע המידע המונחת על האזרחים מבלבל אותם ומונע מהם החלטה מושכלת, ארת'ור לופיה ומת'יו מק'בינס טוענים כי לבוחרים יכולת להתמודד עם מידע רב – ולעיתים אף

- לא רלוונטי – בעת קבלת החלטות באמצעות שני שלבים. השלב הראשון הוא מיון הנתונים הרבים והשונים והכוונת תשומת הלב למידע המשתלם ביותר לצורך קבלת ההחלטה ("למידה וצבירת ידע אקטיביים ומונחי מטרה"). השלב השני הוא השוואה בין חלקי מידע שונים כדי להסיק מסקנה נכונה ולחזות את השלכות החלטותיהם ("הסקה מניסוי וטעייה"). בדרך זו אין צורך בידע אנציקלופדי וביכולות ניתוח והסקה גבוהות כדי לקבל החלטה מושכלת במסגרת דיון פוליטי. ראו & LUPIA McCUBBINS, שם.
- 52 להרחבה על המודלים ראו דן כספי בין הנציגים למיוצגים: תפיסת חברי הכנסת את דעות הציבור (עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור במדע המדינה", האוניברסיטה העברית בירושלים – הפקולטה למדעי החברה, 1977); H.F. PITKIN, THE CONCEPT OF REPRESENTATION (1972); H.F. PITKIN, REPRESENTATION (1969); סוזי נבות "חבר הכנסת כ'נאמן הציבור" משפטים לא 433 (2001).
- 53 יש המתנגדים עקרונית למעורבות אזרחית בעבודת הפרלמנט בטענה כי הללו מנוגדות ומוציאות זו את זו ולכן אינן יכולות לדור בכפיפה אחת. מתנגדים אלו עושים שימוש בטענה הרואה בהכרעת הפרלמנט ערך בפני עצמו (פרלמנטריזם); טענתם היא כי מעורבות אזרחית מנטרלת הכרעה נכונה בידי הפרלמנט או מקשה על תפקודו, ואף מסרסת אותו. על פרלמנטריזם כהשקפת עולם פוליטית ראו FOUCAULT MICHEL, POWER/KNOWLEDGE: SELECTED INTERVIEWS AND OTHER WRITINGS 1972–7 (Colin Gordon ed., 1976). על שחיקת מעמד הפרלמנט בישראל נכתב רבות במחקרו של גד ברזילי: גד ברזילי "חולשות המערכת הפוליטית בישראל" המערכת הפוליטית בישראל: הצעות לשינוי 5–42 (ברוך זיסר עורך, 1987); גד ברזילי "המשבר הפוליטי הישראלי: אפיונים והשלכות המערכת הפוליטית במשבר 10–17 (אלי אברהמי עורך, 1990); גד ברזילי "גוויעת המפלגות והמערכת המשפטית" שקיעת המפלגות 116 (הוצאת זמורה ביתן, דני קורן עורך, 1998); גד ברזילי "פרלמנטריזם ויריבו: הפוליטיקה של המשפט הליברלי" חברה במראה – לזכרו של יונתן שפירא 359–377 (חנה הרצוג עורכת, 2000). כמו כן ראו אריאן אשר "מערכת המפלגות בישראל" אנשים ומדינה – החברה הישראלית (שמואל סטמפלר עורך, 1989).
- 54 ראו Janet A. Flammang, *Democracy: Direct, Representative and Deliberative*, 41 SANTA CLARA L. REV. 1085, 1091 (2001).
- 55 ראו 1–10 CRONIN, DIRECT DEMOCRACY: THE POLITICS OF INITIATIVE, REFERENDUM AND RECALL, (1989); JOSEPH F. ZIMMERMAN, THE REFERENDUM: THE PEOPLE DECIDE PUBLIC POLICY 234 (2001).
- 56 Ethan J. Leib & Christopher S. Elmendorf, *Why Party Democrats Need Popular Democracy and Popular Democrats Need Parties*, 100 CALIF. L. REV. 69, 94 (2012).
- 57 כך למשל, במסגרת המודל ההיברידי המוצע בסוף המאמר, השתתפות רחבת היקף של הציבור בהצבעה המקדימה להצבעת הפרלמנט מסמנת לנציגים כי לסוגיה הנדונה ישנו פרופיל ציבורי גבוה הדורש התייחסות מעמיקה יותר של המחוקקים ומעורבות אינטנסיבית יותר מצידם. לעומת זאת, סוגיה שההצבעה לגביה תהא נמוכה משמעותית תאותן למחוקקים כי אין לציבור עניין חשוב בה – והטיפול בסוגיה מצד המחוקקים יהיה בהתאם. הדבר נכון גם ביחס למעורבות האזרחים ברשתות החברתיות סביב סוגיה מסוימת, אם כי מאפייני הרשתות החברתיות מקשים לדעת את היקף העניין המדויק ולערך פילוח מהימן של עניין הציבור בסוגיה (קשה לאמוד רק לפי מספר לייקים או שיתופים לפוסט בפייסבוק את ציבוריות הסוגיה – הן כי פרופילים רבים עשויים להיות מזויפים והן כי רבים אינם נוטלים חלק בשיח ברשתות החברתיות, עם זאת ניתן ללמוד על מגמה ציבורית ביחס לסוגיה כזו).
- 58 K. K. DuVivier, *The Initiative and The Referendum* 7 (2d ed., 1975); HUGH A. BONE, *The United States as a Democratic Ideal? International Lessons in Referendum Democracy*, 79 TEMP. L. REV. 821, 846 (2006).
- 59 ראו אביטל אפל ויהודית גלילי קוורום (מניין חברים) (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2003). נקבע כי "נוכחות דלה אינה תופעה ייחודית לישראל". זו הסיבה המרכזית לכך שכרוב מדינות המערב נקבע קוורום השתתפות להצבעה, ונבחנת אפשרות כזו גם בישראל. להשלמת התמונה בסוגיה זו

ראו אלעד ואן-גלדר קוורום – השוואה בינלאומית (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2002). לדוגמאות לפגמי קוצר ידיעה או חוסר התעניינות בוועדת הכספים בישראל ראו עינת סולניק הליך קבלת ההחלטות בוועדת הכספים של הכנסת: על המצוי והרצוי 121–122 (עבודת גמר לתואר "מוסמך במשפטים", אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למשפטים, 2014): "גם כאשר הם מסוגלים לעשות זאת, חברי ועדת הכספים לא תמיד מעוניינים להשתתף בדיוניהם. על חברי כנסת לא חלה אף לא חובה אחת המגבילה אותם מלנהל את זמנם המקצועי כרצונם [...] מהרציונות עולה, כי במקרים רבים חברי הוועדה לא הגיעו אל דיוניה מן הטעם הפשוט – ש'לא בא להם' [...] חלק מהמרואינים הודו שהוועדה עוסקת פעמים רבות בנושאים 'משעממים' או 'שכננים', ולחלופין, בנושאים 'מורכבים מדי', שאין בצד ההשתתפות בהם כל רווח, ושגם הם עצמם נמנעו מלהגיע אל דיונים כגון אלה" (ההדגשות במקור).

60 לבעיות חקיקה חפוזת ללא עיון מעמיק בסוגיה שעל הפרק ראו למשל בעניין "חוק ההסדרים" בישראל את המחקר: דוד נחמיאס וערן קליין "חוק ההסדרים: בין כלכלה לפוליטיקה" המכון הישראלי לדמוקרטיה – מחקר מדיניות 17, 7, 21 (1999): "פרק הזמן הקצר המוקצה לדיון בחוק ההסדרים בכלל, ובסעיפיו בפרט, מקשה על חברי הכנסת לקיים דיון ממצה ולהבטיח בקרה הולמת (oversight) על תהליך החקיקה". בישראל אף עולה הטענה כי הצעות החוק מוגשות כלאחר יד, מבלי שחבר הכנסת היוזם עבר עליה במלואה ולו פעם אחת, רק לשם התחרות שבין המחוקקים "מי יצליח לחוקק חוקים רבים יותר". ראו למשל את התרעתו של נציב הדורות הבאים לכנסת, השופט (בדימ') שלמה שוהם, במכתב ששיגר בחודש נובמבר 2003 לראש הממשלה, ליושב ראש הכנסת וליושב ראש ועדת הכנסת, אשר צוטט בעניין ארגון מגדלי העופות, ראו לעיל הערה 48, בעמ' 35: "תמונת המצב המשטרית הדיום היא, כי מרבית הצעות החוק הממשלתיות המשמעותיות עוברות הליך חקיקה חפוז, נדונות בלחץ זמנים בלתי אפשרי ועלולות להביא לתוצאות קשות הן לכנסת והן למדינת ישראל [...] חקיקה חפוזת אשר הכנסת איננה יכולה לתת את דעתה עליה באופן ראוי, במסגרת הוועדות המקצועיות ותוך שיקול דעת מתון ומאוזן – עלול נזקה להיות גדול מתועלתה אף אם הכוונה הבסיסית הייתה נכונה [...] ניסיון החיים מראה כי לא אחת רפורמה שהיתה במהותה חיובית [...] גרמה נזקים רבים מאד בשל התרשלות או טעות בפרטים עליהם היא נסמכת".

61 תאוריית "חשיבה קבוצתית" (groupthink) טוענת כי קבלת החלטות בקבוצה מקדמת חוסר חשיבה ואחידות דעים או קונפורמיות בקרב חבריה, מבלי שהם ייטו להביע ביקורת על הדעה הרווחת גם אם הם רואים בכיורר כי היא שגויה, ראו אירוניג ל' ג'ניס וליאון מאן תהליך קבלת החלטות – ניתוח פסיכולוגי של קונפליקט, בחירה ומחויבות 117–118 (עמי שמיר מתרגם, 1980). תאוריה דומה מכונה "ספירלת השתיקה" (the spiral of silence), ובה ההנחה המרכזית היא שכל חברה מאיימת בבידוד יחידים החורגים מן הקונצנזוס, והיחידים מצירים חווים פחד מבידוד, ראו Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion*, 24 (2) JOURNAL OF COMMUNICATION, 43–51 (1974). כשל מבני נוסף מכונה "אפקט העדר" (cascade effects), תופעה הדומה לחשיבה קבוצתית, המתבטאת בנהירת הציבור אחר עמדה כלשהי ללא ביקורת או דיון מקדים בה. תופעה זו מתאפיינת בכך שאנשים משנים את עמדתם או את התנהגותם על פי התנהלותם של אנשים אחרים שלא מתוך לחץ חברתי או קונפורמיזם, אלא מתוך אמונה כי אם אנשים רבים פועלים או חושבים בצורה מסוימת ככל הנראה חייבת להיות סיבה טובה לכך, ראו Sushil Bikhchandani, David Hirshleifer & Ivo Welch, *A Theory of Fads, Fashion, Custom, and Cultural Change as Informational Cascades*, 100 J. POL. ECON 992–1026 (1992).

62 ראו סולניק, לעיל הערה 59, בעמ' 125–126: "כאשר הקואליציה מעוניינת לנצח בהצבעה על נושא הנדון בוועדת הכספים, עליה להבטיח רוב חברים בזמן הרמת הידיים [...] חברי סיעות קואליציה הנמצאים בקרבת מקום [...] הם משמשים כאצבע להשכיר" – מגיעים אל חדר הישיבות ברגע ההצבעה ובפקודת מרכז הקואליציה מרימים ידם בעד או נגד, פעמים רבות מבלי לדעת על מה הם מצביעים".

63 Leib & Elmendorf, לעיל הערה 56.

- 64 ראו על כוחו של יושב ראש בית הנבחרים בארצות הברית באתר <http://collegeamericangovernment.org/the-structure-of-congress.html>: "...committees are of fundamental importance in Congress, and some bills could be assigned to either one committee or another. Since one committee may be more favorable toward the bill, while the other may decide to bury the bill, the Speaker can influence the fate of legislation, possibly killing it, simply by her choice of which committee to assign it to. This effective power to stop legislation in its tracks is called veto power, and the Speaker is a veto player, one who has the ability to wield veto power. Such power can also be thought of as gatekeeping power – the Speaker can open the gate and help a bill go through, or she can shut the gate and keep the bill from going any further"
- 65 קיימים מנגנוני פיקוח רבים, אבל נראה כי אין הם אפקטיביים כמו מעורבות ישירה של אזרחים בהליך החקיקה. המנגנון הקלאסי לפיקוח הוא צפייה בשידורים של דיוני הוועדות באתר הכנסת או בערוץ הכנסת (ערוץ 99), וכן בדיקת נוכחות חברי הכנסת במשכן באמצעות אתר הכנסת (25.10.2020) <https://main.knesset.gov.il/mk/pages/current.aspx?pg=mkpresence>. בנוסף ישנם מיזמים פרטיים, כגון על משמר הכנסת (25.10.2020) <https://mishmar.org.il/>; שקוף (25.10.2020) <https://shkifut.info/>; המשמר החברתי (25.10.2020) <http://hamishmar.org.il/>; בצדק! (25.10.2020) <https://www.betzedeck.co.il/madaderki> ועוד. יש שיטענו כי הפיקוח בדמוקרטיה הטכנולוגית אפקטיבי מדי, עד שיפגום באפשרות להצגת עמדה מקצועית או להבעת עמדות פחות פופולריות, אלא שטענה זו נכונה גם ביחס למנגנוני הפיקוח הקיימים היום. ראשית, שקיפות הדיונים לציבור חשובה יותר מן החשש להביע עמדות לא פופולריות. שנית, נראה כי במבחן התוצאה אין זה מונע מנציגי מפלגות המיעוט להביע את עמדתם – להפך, ככל שהדיון משודר לציבור כך הבעת עמדותיהם בוטה ומוקצנת יותר. עם זאת, יהיה נכון להקצות לבעלי מומחיות להביע את עמדתם במסגרת זמן ראויה ובנחת רוח מבלי להידרש להתמודד עם הנציגים המבקשים "זמן מסך".
- 66 על כוחן של קבוצות מאורגנות במסגרת דמוקרטית התריע הסוציולוג הגרמני רוברט מיכלס כבר בשנת 1911 בספרו *Political Parties*. הוא התריע מפני תופעה שכינה "כלל הברזל של האוליגרכיה", ולפיה היווצרות אוליגרכיה בארגונים המתנהלים בצורה דמוקרטית היא בלתי נמנעת. ראו ROBERT MICHELS, *POLITICAL PARTIES: A SOCIOLOGICAL STUDY OF THE OLIGARCHICAL TENDENCIES OF MODERN DEMOCRACY*, 224–235 (Eden Paul & Cedar Pau trans., 2011). אפשר ללמוד מכך לענייננו כי השתלטות של קבוצות עילית על מנגנוני השלטון או תמרונם באמצעות לחצים חיצוניים היא תהליך טבעי בכל חברה דמוקרטית. החשש הוא שקבוצות עילית אלו תשתמשנה בשליטתן על מוקדי הכוח כדי להסיט את המערכת הפוליטית לטובת הגשמת עמדותיהן, ושחירותם הפוליטית של אזרחי המדינה תיפגע. מיכלס בספרו מציע את המשאל הישיר כאמצעי לצמצום כלל הברזל. הוא טוען כי חוסנו של כלל זה נפגם, וכי כוח השפעתה של האוליגרכיה בשלטון מצטמצם במדינות כמו שווייץ או מדינות ארצות הברית, שבהן אמצעי החקיקה הישירה נמצאים גם בידי האזרחים. ראו שם, בעמ' 201–204. ניתן לציין כי הגדלת המעורבות האזרחית אינה מצמצמת את פעילות הלוביסטים או את מעורבות התאגידים. המציאות מלמדת כי בארה"ב, שבה נעשו כבר למעלה מ-8,000 משאלים, כוחם של התאגידים אינו נפגע, אלא שפעילותם כלפי הציבור נעשתה שקופה יותר. לפירוט המשאלים בארה"ב ראו באתר National Conference of State Legislatures: <https://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/ballot-measures-database.aspx>
- 67 "Leib & Elmendorf, לעיל הערה 56, בעמ' 86: "If enough voters agree that the opposition is better than the incumbents, a new coalition will come into power and have a chance to implement the agenda on which its candidates ran". תוצר לוואי נוסף של "שסתום ביטחון" מעין זה להסדרת סתימות במערכת הפרלמנטרית, בדמות מעורבות אזרחית מבוססת דמוקרטיה טכנולוגית, הוא מצצום מספר הסוגיות הפוליטיות המתגלגלות לפתחו של בית המשפט. מעורבות הרשות השופטת נדרשת במקרים שבהם המחוקק מתחמק מהכרעה חריגה משמעותית בסוגיות פוליטיות רגישות, ובכך בית המשפט מוצא את עצמו לא פעם בין הפטיש לסדן – תהליך שאינו תורם לתרומתו הציבורית. ניצול הדמוקרטיה הטכנולוגית למעורבות ציבורית מלאה, ואף להכרעה בפועל על ידי

- הציבור עצמו, ימנע את הצורך במעורבות בית המשפט (לפחות בהכרעה העקרונית הראשונית), שאותו יתרגלו הנציגים להאשים כל עת שהכרעתו אינה לרוחו של ציבור האזרחים. 68
 ראו שילה הטיס רולף אמון הציבור בפרלמנט – מחקר משווה 4-7 (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2006).
- HAREL ARNON, A THEORY OF DIRECT LEGISLATION 24 (2008) 69
 הדגמה לכך ראו להלן בפרק ג.3, בעניינה של המפלגה הרדיקלית באיטליה.
- המושג מושאל מהגדרת היחסים שבין הדמוקרטיה הייצוגית לדמוקרטיה הישירה. היו שכינו יחסים אלו בתור "דמוקרטיה דואלית". ראו Anne Peters, *Dual Democracy, in* THE CONSTITUTIONALIZATION OF INTERNATIONAL LAW 263 (Oxford Univ Press, Jan Klabbbers, Anne Peters & Geir Ulfstein eds., 2009). גארט הראשונה שכינתה את השילוב של השניים בתור דמוקרטיה היברידית, במאמרה Elizabeth Garrett, *Hybrid Democracy*, 73 GEO. WASH. L. REV. 1096, 1097 (2005) (להלן: Garrett 2005). עוד ראו Elizabeth Garrett, *The Fifth Annual Henry Lecture: The Promise and Perils of Hybrid Democracy*, 59 OKLA. L. REV. 227 (2006).
- DANIEL A. SMITH & CAROLINE J. TOLBERT, EDUCATED BY INITIATIVE: THE EFFECTS OF DIRECT DEMOCRACY ON CITIZENS AND POLITICAL ORGANIZATIONS IN THE AMERICAN STATES 39-42 (2004) 72
 דבריהם אומנם עוסקים בדמוקרטיה ישירה, אולם הם נכונים גם למעורבות אזרחית במסגרת דמוקרטיה טכנולוגית.
- Garrett 2005, לעיל הערה 71, בעמ' 1099-1100. 73
 שם, בעמ' 1111-1117. 74
 שם, בעמ' 1110-1105. בבחירות בישראל לכנסת ה-21 יצאה הוראה מיו"ר ועדת הבחירות כי קמפיין בפייסבוק נדרש להיות שקוף כך שהגורם המפרסם יהיה גלוי. ראו עניין בן מאיר, לעיל הערה 46. 75
 Garrett 2005, לעיל הערה 71, בעמ' 1121-1130. 76
 ראו לעיל דיון בפרק 2. "יתרונותיה וחסרונותיה של הדמוקרטיה הטכנולוגית". 77
 על חשיבות הנגשת החקיקה לאזרחים ולהצעות לשיפור, המשתלבות עם המודל המוצע, ראו יניב רוזנאי ונדיב מרדכי "על נגישותה של החקיקה" משפט וממשל יט 1 (תשע"ח), המדגישים כי "נגישות חקיקה דורשת יותר מאשר פרסום פורמלי של החוק בספר החוקים, וחיבת לכלול גם היבטים מהותיים". שם, בעמ' 62. 78
- כך הן למשל טענות "אד-הומינם" או "אד-פרסונם". כלומר טענה כי מדובר בקבוצה מאורגנת אשר הסיטה את ההצבעה לטובת עניינה, או טענה כי הציבור היה חסר מידע, שהמידע שבידיו היה לקוי או שהציבור נערך את היכולת להפנים את המידע הרלוונטי בסוגיה הנדונה. ראו למשל אריה אלדר דברים שרואים מכאן – מה קורה למנהיגי הימין כשהם מגיעים לשלטון? (2016): "לאחר שהגיע אל כס ראש הממשלה ב־2001, היה זה אריאל שרון שהשתמש במשפט הזה, ובעיקר בפרפרזה עליו. הוא נהג לומר, 'דברים שרואים מכאן לא רואים משם', בעיקר כשרצה להסביר מדוע שינה את עמדותיו המוכרות [...] פשוטם של דברים: המציאות המורכבת המתגלה לעיניו של ראש ממשלה שונה מהמציאות שרואה איש אופוזיציה, ואפילו מזה שרואה שר בממשלה, ומאלצת אותו לעתים ליישם מדיניות הסותרת את האידאולוגיה הזאת". 79
- דרך אחרת להפקת העמדה הציבורית היא באמצעות עריכת סקר דעת קהל (opinion poll). אמצעי זה מקובל מאוד למדידת עמדותיהם של פרטים בקבוצה מדגמית. יתרונותיו של סקר דעת קהל הם הקצאת משאבים נמוכה יחסית, איסוף מידע רב בזמן קצר יחסית ונוחות בעיבוד הנתונים הנאספים בסקר. חיסרון טכני מובהק הוא אי־הדיוק האינהרנטי שבשיטת הסקר, עד כדי כך שדבקה בה סטיגמה שלילית הפוגעת במוניטין שלה. מפורסמת המימרה "מדבר סקר תרחק". ראו חיים ה' כהן "הרהורי כפירה באמון הציבור" המשפט 14, 9 (2002), שם אמירה זו מיוחסת לשופט זילברג. במקרים שונים הסקרים אף כיזבו (בישראל – בבחירות 1996 חזו ניצחון גדול לשמעון פרס, בפועל ניצח בנימין נתניהו; בארה"ב – בבחירות 2016 חזו ניצחון גדול להילארי קלינטון, בפועל ניצח דונלד טראמפ). בשל השימוש במדגם מייצג, ללא בדיקה של כל עמדות הפרטים המרכיבים את הציבור (או של רוב מוחלט שלהן), עולה החשש לסטייה של התפלגות המדגם מהתפלגות האוכלוסייה 80

- כולה, אשר תוביל לאי־שיקוף העמדה הציבורית. אם תתקבל תוצאה העומדת על חודו של אחוז או שניים – כפי שקורה לעיתים במשאלים ישירים – היא תתקשה לשכנע ועלולה להידחות בטענה של "סטיית תקן". עם זאת, על אף התדמית השלילית של סקרי דעת קהל יש מי שטוענים בפה מלא כי סקרי דעת קהל הם "הכלי הטוב ביותר הידוע לנו להערכת עמדות הציבור בעניינים רבים". ראו אליהו ספיר "סקרי דעת קהל – מדריך למשתמש" המכון הישראלי לדמוקרטיה (2009). כך או כך, ישנה בעיה עקרונית בשימוש בסקר דעת קהל. העובדה כי לא כל הציבור משתתף – או יכול להשתתף – בקבלת ההחלטה הפוליטית פוגמת ביישומו של רעיון החירות הפוליטית. לכן, אף שסקר דעת קהל הוא אמצעי יעיל מבחינה טכנית בשל השימוש במספר מצומצם של אזרחים, הרי שהתבססות על מדגם קטן שאמור לייצג את הציבור כולו חוטא לרציונל המרכזי להצדקת השימוש בהליך הדמוקרטיה (ראו גם ספיר, שם: "לעולם לא נוכל לדעת אם עמדות הציבור כפי שהן משתקפות מממצאי הסקר משקפות באופן מושלם את עמדותיו האמתיות של הציבור").
- 81 ראו לעיל דיון בפרק 1.ב "השפעת הדמוקרטיה הייצוגית על המערך האזרחי במדינה".
- 82 למחקר המקיף בנושא ראו Lupia 1994, לעיל הערה 50, בעמ' 63. עוד ראו BOWLER & DONOVAN, לעיל הערה 45, הטוענים כי אין הבדל משמעותי בין בוחרים בעלי השכלה לבוחרים חסרי השכלה – אם כי ישנה נטייה קלה יותר לבלבול בקרב חסרי ההשכלה. עוד ראו Elizabeth Garrett, *Voting with*, Bowler; *Cues*, 37 U. RICH. L. REV. 1011 (2003), לעיל הערה 50. הצלחת הפעלתה של היוריסטיקה מבוססת על הערכת הבוחרים כי ל"מקור המידע" יש הידע, ההבנה והתמריצים לחשוף או להבין אם הנציג עושה את עבודתו באופן המשרת בצורה הטובה ביותר את האינטרסים של האזרחים. היוריסטיקות הן בסך הכול דרך לקטלג נתונים, בניסיון לשמור על מידע רב ומורכב ולהצליח בעזרתו לנבא אירועים עתידיים. משום שמוחנו אינו מסוגל לנתח כל מצב מחדש, קל ויעיל יותר להישען על נתונים שנצברו בעבר המעובדים בשעת הצורך לקבלת החלטות. ראו Lupia & McCubbins, לעיל הערה 50. עוד ראו Arthur Lupia & John G. Matsusaka, *Direct Democracy: New Approaches to Old Questions*, 7 ANN. REV. POL. SCI. 463, 463–82 (2004).
- 83 להרחבה ראו שאול שארף דמוקרטיה ישירה – המחלוקת הנורמטיבית והביקורת השיפוטית 73 (עבודת גמר לתואר "דוקטור במשפטים", אוניברסיטת בראַיִלְן – הפקולטה למשפטים, 2017). כיום מתרבים האמצעים ל"מימון המונים", ופרוצדורה זו לגיוס כספים מתגלה כמהירה ויעילה מאוד. במידה שהסוגיה אינה זוכה לעניין ציבורי רחב – הדבר דומה למצב הפרלמנטרי המוכר שבו נציגים רבים אינם נוטלים חלק בעיצובה ועולם כמנהגו נוהג.
- 84 ראו לעיל, בפרק 2.א "יתרונותיה וחסרונותיה של הדמוקרטיה הטכנולוגית", דיון הנוגע לחשש זה בנוגע לחדשות כזב. ראו גם המחקרים המאוזכרים בהערה 45; עוד ראו Jodi Miller, "Democracy in Free Fall": *The Use of Ballot Initiatives to Dismantle State Sponsored Affirmative Action*, CRONIN; *Programs*, 1999 ANN. SURV. AM. L. 1, 24–7 (1999), לעיל הערה 55, בעמ' 198. כך למשל, בבחירות לנשיאות ארצות הברית בשנת 2016 עלה דיון סביב החשש כי תאגידים על מתחום הרשתות החברתיות ומנועי החיפוש, כגון פייסבוק וגוגל, ניצלו את האמצעים העומדים לרשותם כדי להשפיע על תוצאות הבחירות בהתאם לעמדת העומדים בראשם. מבלי להידרש לנכונות החדשות, פסיכולוגים חברתיים טוענים כי תאגידים הרשתות החברתיות ותאגידים מנועי החיפוש משתמשים בטקטיקות שיווק כל העת. כך למשל, הואיל ופייסבוק וגוגל מחזיקות בפילוחים שונים ומדויקים (microtargeting data) של המשתמשים, פתוחה בפניהן האפשרות להשתמש במניפולציות רבות ומגוונות, כמו בניית אלגוריתם המגביר את חשיפת המועמד המועדף עליהן; בעזרת האלגוריתם ובהתבסס על הטיות פסיכולוגיות־חברתיות, כגון נטייה לבחור בדבר מוכר (familiarity heuristic) או ניצול של "אפקט העדר" ו"חשיבה קבוצתית", הן יכולות לדרבן מצביעים לנטות למועמד מסוים, ובכך להשפיע על תוצאות הבחירות. בהקשר לפייסבוק ראו Dan Nosowitz, *Could Facebook Swing the Election?*, SELECT ALL (27 April, 2016) Robert Epstein, *The New Mind* ראו Robert Epstein, *The New Mind* (18 Feb., 2016).
- 85 ELISABETH R. GERBER, *THE POPULIST PARADOX: INTEREST GROUP INFLUENCE AND THE PROMISE OF DIRECT LEGISLATION* (Princeton Univ Press, 1999); JOHN HASKELL, *DIRECT DEMOCRACY OR*

- Lupia & Rao, REPRESENTATIVE GOVERNMENT? DISPELLING THE POPULIST MYTH 104 (2001)
 Ronald J. Allen, *The National Initiative Proposal*; 482-463 בעמ' 82, לעיל הערה 82, Matsusaka
A Preliminary Analysis, 58 NEB. L. REV. 965, 1032 (1979)
- 86 Cass R. Sunstein, INFOTOPIA: HOW MANY MINDS PRODUCE KNOWLEDGE 210-1 (2006) עור
 Solomon E. Asch, *Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of*
Judgments, in *GROUPS, LEADERSHIP, AND MEN*, 177-90 (H. Guetzkow ed., 1951)
- 87 הטבעת המונח "The tyranny of the majority" נעשתה כבר במאה השמונה עשרה על ידי ג'ון
 סטיוארט מיל: JOHN STUART MILL, ON LIBERTY (1869), ראו בתרגום לעברית: ג'ון סטיוארט מיל על
 החירות 7 (2006); אלכסיס דה טוקוויל (ALEXIS DE TOCQUEVILLE, DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE)
 (1835, 1840), ראו בתרגום לעברית: אלכסיס דה-טוקוויל *הדמוקרטיה באמריקה* (2008). הטענה
 הרווחת היא כי השתתפות אזרחית בחקיקה עלולה לאיים על זכויותיהן של קבוצות מיעוט, והכול
 באצטלה של דמוקרטיה ובחסות המדינה.
- 88 ראו David B. Magleby, DIRECT LEGISLATION: VOTING ON BALLOT PROPOSITIONS IN THE UNITED
 STATES, 184-5 (1984); Julian N. Eule, *Judicial Review of Direct Democracy*, 99 YALE L.J.
 RICHARD J. ELLIS, DEMOCRATIC; 11 בעמ' 85, לעיל הערה 85, HASKELL; 1503, 1510-2 (1990)
 (2002) DELUSIONS: THE INITIATIVE PROCESS IN AMERICA 27-30. יש גם מי שרואים בחיוב את
 המעורבות הגדולה של הציבור במסגרת הפוליטית אך חוששים שבהיעדר האיזונים והבלמים שישנם
 במנגנוני הדמוקרטיה העקיפה תהיינה זכויות המיעוט חשופות יותר לפגיעה: DANIEL C. LEWIS,
 DIRECT DEMOCRACY AND MINORITY RIGHTS – A CRITICAL ASSESSMENT OF THE TYRANNY OF THE
 MAJORITY IN THE AMERICAN STATES (2013)
- 89 Eule, שם, בעמ' 1529-1527.
- 90 Derrick A. Bell, Jr., *The Referendum: Democracy's Barrier to Racial Equality*, 54 WASH. L.
 REV. 1, 12-3, 18-9, 23-4 (1978). בל תוקף את מוסד הדמוקרטיה הישירה בטענה שהוא מוטה
 מיסודו נגד מיעוטים, וכי על המדינה לעשות ככל שלא ידה להגביל את ההתעללות של הדמוקרטיה
 הישירה במיעוטים, כלשונו.
- 91 Todd Donovan, *Direct Democracy and Campaigns Against Minorities*, 97 MINN. L. REV.
 1730 (2013). עור ראו Engberg, לעיל הערה 45, בעמ' 576.
- 92 ג'ון סטיוארט מיל כבר עמד על כך בספרו "ממשל של נציגים", שם הוא מציג את חששו מפני "חקיקה
 מעמדית" של הנציגים, המקפחת את הציבור. מיל מתייחס בחשדנות לשליטים המופקדים על ייצוג
 טובתם של נתיניהם, מחשש כי ינצלו את הכוח שהופקד בידיהם וינהיגו שלטון עריצות. בעיית
 הנציג נוסח מיל נובעת מ"נטיית האדם להעדיף את ענייניו הקרובים והישירים על ענייניו העקיפים והרחוקים".
 ולבני-אדם אחרים, ונטייתו להעדיף את ענייניו הקרובים והישירים על ענייניו העקיפים והרחוקים".
 חשש זה מתחזק אף יותר כאשר מוענקות לבני אדם סמכויות שלטוניות, משום "שהם רואים שאחרים
 סוגדים להם, מתחילים הם לסגוד לעצמם, וחושבים את עצמם לזכאים לכך שיהא ערכם בעיני
 הבריות גדול פי מאה משל אחרים", ומסורת ידועה היא "שהשלטון משחית את האדם". ראו מיל,
 לעיל הערה 3, בעמ' 123-122.
- 93 Michael Serota & Ethan J. Leib, *The Political Morality of Voting in Direct Democracy*, 97
 MINN. L. REV. 1596 (2013); Charles L. Black Jr., 8 *National Lawmaking by Initiative? Let's*
Think Twice, HUM. RTS. 28, 30-1 (1979)
- 94 ראו Allen, לעיל הערה 86, בעמ' 1021: "The history of the initiative is remarkably free of
 the enactment of abusive legislation"; Richard Briffault, *Distrust of Democracy*, 63 TEX. L.
 Kimberle Crenshaw & Gary Peller, *The Contradictions* עור ראו REV. 1347, 1364 (1985)
of Mainstream Constitutional Theory, 45 UCLA L. REV. 1683 (1998); Clayton P. Gillette,
Is Direct Democracy Anti-Democratic?, 34 WILLAMETTE L. REV. 609, 636-7 (1998): "It is
 unclear that the initiative, as we currently employ it, is sufficiently inferior to the legislature
 to warrant the attacks visited on it"; James Wenzel, Todd Donovan & Shaun Bowler, *Direct*

- Democracy and Minorities: Changing Attitudes about Minorities Targeted by Initiatives, in* CITIZENS AS LEGISLATORS: DIRECT DEMOCRACY IN THE UNITED STATES, 228–48 (Shaun Bowler et al. eds. 1998); Anna Marie Smith, *The Paradoxes of Popular Constitutionalism: Proposition 8 and Strauss v. Horton*, 45 U.S.F. L. REV. 517, 545 (2011)
- 95 ראו EMIL J. KIRCHNER, LIBERAL PARTIES IN WESTERN EUROPE 401–409 (Cambridge Univ Press, 1988). <http://www.radicalparty.org/it>
- 96 כמוכּן מצד המתנגדים עולה הטענה כי חקיקה המגינה על זכויות המיעוטים קודמה הרבה יותר באמצעות דמוקרטיה ייצוגית מאשר דרך משאלי חקיקה. ראו: Donovan, לעיל הערה 91, המציג כיצד חקיקה המגינה על זכויות זוגות חד-מיניים קודמה הרבה יותר באמצעות דמוקרטיה ייצוגית מאשר דרך משאלי חקיקה.
- 97 ראו למשל Jeremy Waldron, *The Core of the Case Against Judicial Review*, 115 YALE L.J. 1346 (2006).
- 98 בישראל נפסלו עד כה 2 תשדירי בחירות שפגעו במיעוטים: תשדיר של מפלגת חרות שפגעה במיעוט הערבי – בג"ץ 212/03 חרות התנועה הלאומית נ' יו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השש-עשרה, פסק דינו של השופט מצא (פורסם בנבו, 8.1.2003): "התרתם של התשדירים עלולה להביא לגירוי יצרים ואפשר אף להסתה". תשדיר של מפלגת שינוי שפגעה במיעוט החרדי – בג"ץ 2194/06 מפלגת שינוי – מפלגת המרכז נ' יושבת ראש ועדת הבחירות המרכזית (פורסם בנבו, 12.3.2006). בד בבד יש להימנע מהגבלת יתר הפוגעת פגיעה לא-מידתית בחופש הביטוי ומעניקה ל"תקינות הפוליטית" מקום מופרז על חשבון הצגת העובדות כהווייתן. ראו דעת המיעוט של ברק בפס"ד חרות, שם, וכן בבג"ץ 236/13 עוצמה לישראל נ' יושב-ראש ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-19 (פורסם בנבו, 14.1.2013), שבה התקבלה עתירה לביטול פסילת תשדירים של מפלגות בל"ד ועוצמה לישראל.
- 99 אל ישראל ניתן לצרף את הודו, יפן וארה"ב הפדרלית. לגבי חוק יסוד: משאל עם, עיון בו מגלה כי הוא הפחית יותר את הסיכוי לקיומו של משאל ישיר כלשהו בישראל.